

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedra

Irenos Gošovskaitės

V kurso, darbo ir socialinės apsaugos teisės
studijų atšakos studentės

Magistro darbas

Tarptautinių socialinės apsaugos standartų įtaka

Lietuvos socialinės apsaugos sistemai

Vadovas: Asist. Vida Petrylaitė

Recenzentas: Lekt. dr. Jurij Maculevič

Vilnius 2010

TURINYS

Įvadas.....	3
1. TARPTAUTINIAI SOCIALINĖS APSAUGOS STANDARTAI IR JŲ VIETA LIETUVOS TEISĖS IR SOCIALINĖS APSAUGOS SISTEMOJE.....	6
1.1. Socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai nustatyti universaliuose žmogaus teises reglamentuojančiuose dokumentuose.....	9
1.2. Socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai nustatyti Europos žmogaus teisių apsaugos dokumentuose.....	16
1.3. Socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai Europos Sąjungos teisėje.....	21
2. TARPTAUTINIŲ SOCIALINĖS APSAUGOS STANDARTŲ ĮTAKA ATSKIRŲ SOCIALINIŲ RIZIKŲ APSAUGAI LIETUVOJE.....	26
2.1. Socialinės apsaugos priemonės senatvės atveju.....	27
2.1.1. Pagyvenusių asmenų teisė į aprūpinimą pensiją, socialines paslaugas ir kitą socialinę paramą.....	29
2.1.2. Pagyvenusių asmenų teisė į būstą ir medicininę priežiūrą.....	35
2.2. Vaikų, kaip šeimos aplinkybių socialinės rizikos, apsauga	39
2.2.1. Parama namų ūkio pajamoms.....	42
2.2.2. Nepiniginių lengvatų teikimas vaikui.....	47
2.3. Motinystės (tėvystės) socialinės apsaugos priemonės.....	52
2.3.1. Nėštumo, gimdymo garantijos.....	52
2.3.2. Tėvystės atostogos.....	57.
Išvados ir pasiūlymai	61
Santrauka.....	63
Summary.....	64
Literatūros sąrašas.....	65

ĮVADAS

Temos aktualumas. Visuotinai pripažįstama, kad socialinė apsauga yra esminis visuomeninės sąrangos institutas, kurio plėtojimu prisidedama prie visuomenės sanglaudos ir demokratijos vystymosi. Socialinė apsauga yra reikšminga prevencinė ir kovos su skurdu priemonė, kuri, kartu su ekonomine ir užimtumo politika, sudaro prielaidas tvariam socialiniam ir ekonominiam visuomenės vystymuisi.

Vienas pagrindinių valstybės uždavinių yra sukurti patikimą socialinės apsaugos sistemą. Nežiūrint į tai, net ir išsivysčiusios valstybės, kurių socialinės apsaugos sistemos daugelį metų tenkino visuomenės interesus, patiria iššūkių dėl demografinių, nedarbo, ekonomikos sulėtėjimo ir kitų objektyvių priežasčių.

Socialinė apsauga yra paremta socialinėmis teisėmis, kurios yra žmogaus teisių dalis. Kaip ir kitos žmogaus teisės socialinės teisės yra įtvirtinamos skirtingais lygmenimis: nacionaliniu ir tarptautiniu.

Teisė į socialinę apsaugą yra viena iš konstitucinių žmogaus teisių. Ši teisė yra įtvirtinta pagrindiniuose tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose, tokiuose kaip 1948 m. priimtoje Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje ir 1966 m. Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte. Didelės įtakos socialinės apsaugos standartų įtvirtinimui turi Tarptautinės darbo organizacijos konvencijos, tarp jų – 1952 m. Socialinės apsaugos (minimalių standartų) konvencija Nr. 102. Ši konvencija tarptautiniuose dokumentuose¹ yra pripažįstama kaip vienas iš aktualių ir naudingų instrumentų, nustatančių socialinės apsaugos garantijas į įvairias nepalankias socialines situacijas patekusiam asmeniui. Pažymėtina, kad šis dokumentas nėra ratifikuotas Lietuvos Respublikos. Nagrinėjant socialines teises regioniniu aspektu, reikia paminėti 1961 m. Europos Tarybos priimtą Europos socialinę chartiją (Lietuva yra ratifikavusi 1995 m. pataisytą Europos socialinę chartiją). Būtina pažymėti, kad socialinės teisės yra reglamentuotos ir Europos Sąjungos lygmeniu 1989 m. Bendrijos darbuotojų pagrindinių socialinių teisių chartijoje ir 2000 m. priimtoje Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, kuri po Lisabonos sutarties įsigaliojimo įgijo tokią pat teisinę galią kaip Europos Sąjungos sutartis ir Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo.

Įvertinant tai, kad Lietuva yra ratifikavusi ar pasirašiusi daugelį svarbių tarptautinių socialinės apsaugos dokumentų, darbe keliama hipotezė, kad Lietuvos socialinės apsaugos sistema yra paremti tarptautiniais socialinės apsaugos standartais.

¹ Setting social security standards in a global society. An analysis of present state and practice and of future options for global social security standard setting in the International Labour Organization. Consultation Paper / International Labour Office, Social Security Department – Geneva: ILO, 2008, viii, 75 p. Prieiga per internetą: <<http://www.ilo.org/public/english/protection/secsoc/downloads/policy/policy2e.pdf>>.

Tyrimo objektas – visuomeniniai santykiai, susiklostantys Lietuvos Respublikoje įgyvendinant tarptautinius socialinės apsaugos standartus.

Tyrimo dalykas – Lietuvos ir tarptautinės teisės normos, reglamentuojančios socialinės apsaugos standartus, institucijų veiklą, jų taikymo praktika.

Tyrimo tikslas – kompleksiškai išnagrinėti tarptautinius dokumentus, kuriuose įtvirtinti socialinės apsaugos standartai, siekiant apibrėžti jų įtaką Lietuvos socialinės apsaugos sistemai.

Tyrimo uždaviniai:

1) išanalizuoti teisinę tarptautinių socialinės apsaugos standartų prigimtį bei apibrėžti jų vietą ir įtaką Lietuvos socialinės apsaugos sistemai;

2) nustatyti Lietuvos socialinės apsaugos sistemą reglamentuojančių teisės aktų suderinamumą su tarptautiniais standartais;

3) sistemingai išanalizuoti senatvės, vaikų, kaip šeimos aplinkybių, motinystės socialinių rizikų socialines apsaugos priemones tarptautiniu ir nacionaliniu lygmeniu.

Tyrimo metodai.

Iškeltiems darbo uždaviniams įgyvendinti, tyrimo metu kompleksiškai naudojami įvairūs teoriniai ir empiriniai metodai.

Teoriniai. Tyrime naudojamas *lyginimasis* metodas, kurio pagalba analizuojami ir tarpusavyje lyginami Lietuvos bei tarptautiniai teisės dokumentai, įtvirtinantys socialinės apsaugos reglamentavimo principus. *Istorinio* metodo pagalba siekiama nustatyti, koks teisinis socialinės apsaugos reglamentavimas buvo skirtingais laikotarpiais Lietuvoje ir tarptautinėje bendruomenėje. *Sisteminės analizės* metodas tyrime naudojamas socialinės apsaugos institucijų veiklą reguliuojančių teisės aktų sisteminio taikymo teorinių ir praktinių problemų analizei. *Apibendrinimo metodas* tyrime pasitelktas analizuojamai medžiagai apibendrinti ir išvadoms suformuluoti.

Empiriniai. Pagrindinis tyrimo metu taikomas empirinis tyrimo metodas – *teisinių dokumentų analizės* metodas, kurį naudojant tiriami Lietuvos Respublikos ir tarptautinės teisės dokumentai. Siekiant atskleisti socialinės apsaugos institucijų veiklą reglamentuojančių teisės aktų praktinio įgyvendinimo problemas, naudojama kokybinė ir kiekybinė surinktos statistinės informacijos analizė.

Tyrimo šaltiniai ir tyrimo apžvalga.

Atliekant mokslinį tyrimą analizuojami tarptautiniai, Europos Sąjungos ir nacionaliniai teisės aktai, įtvirtinantys socialinius standartus, taip pat nagrinėjama statistinė informacija. Kaip tyrimo šaltiniai darbe naudojami teisės mokslininkų ir analitikų darbai, publikacijos spaudoje, taip pat sociologijos ir kitų mokslo sričių literatūra.

Pažymėtina, kad literatūra pasirinkta darbo tema nėra gausi. Tarptautiniu lygmeniu magistro baigiamajame darbe aptariami Jungtinių Tautų, šios organizacijos specializuotų agentūrų, ypač Tarptautinės darbo organizacijos priimti dokumentai. Taip pat nagrinėjami Europos Tarybos ir Europos Sąjungos teisės aktai. Tiriami ir vertinami Lietuvos socialinės apsaugos integravimosi į Europos Sąjungos teisinę sistemą pagrindai.

1. TARPTAUTINIAI SOCIALINĖS APSAUGOS STANDARTAI IR JŲ VIETA LIETUVOS TEISĖS IR SOCIALINĖS APSAUGOS SISTEMOJE

Siekiant tinkamai išnagrinėti pasirinktą temą, visų pirma, yra būtina apibrėžti kas yra tarptautiniai socialinės apsaugos standartai, kokiuose teisės aktuose jie yra įtvirtinami ir kokią vietą jie užima Lietuvos nacionalinėje teisės ir socialinės apsaugos sistemoje.

Sąvoka *standartas* socialinės apsaugos teisės ir politikos kontekste gali būti suprantama dvejopai, pirma, kaip kompetentingos institucijos nustatytos tam tikros priemonės, principai arba taisyklės, kurių atžvilgiu yra vertinami kiti atitinkamos srities objektai, antra, kaip harmonizavimo priemonė arba procesas, susidedantis iš taisyklių ir principų, kuriomis yra siekiama pagerinti esamas sąlygas.² Šiame darbe sąvoka *socialinės apsaugos standartai* yra vartojama kaip atitinkamų institucijų nustatytų bendrų teisės normų ar taisyklių visuma, kuriomis siekiama užtikrinti asmenų orumą ir pagrindines socialines teises, garantuojant visiems asmenims tam tikrą išteklių ir paslaugų lygį. Socialiniai standartai gali būti nustatomi nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu.

Nacionaliniu lygmeniu socialinės apsaugos standartai yra nustatomi atitinkamų valstybių konstitucijose ir įstatymuose.

Tarptautiniu lygmeniu socialinės apsaugos standartai yra įtvirtinami tarptautinėse sutartyse, todėl norint tinkamai išanalizuoti jų įtaką Lietuvos socialinės apsaugos sistemai yra būtina nustatyti tarptautinių sutarčių vietą mūsų teisės sistemoje. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo³ 1 straipsnis nustato, kad Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis – tarptautinės teisės principų ir normų reglamentuotas susitarimas, kurį raštu sudaro Lietuva su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis, nesvarbu, koks sutarties pavadinimas ir ar sutartį sudaro vienas, du ar keli tarpusavyje susiję dokumentai. Praktikoje tarptautinės sutartys vadinamos sutartimis, susitarimais, konvencijomis, protokolais, kompromisais, memorandumais ir t.t. Reikia paminėti, kad terminas *tarptautinis* lietuvių kalboje yra apibrėžiamas kaip priimtas ar sutartas daugelio ar visų tautų; vykstantis tarp tautų, valstybių; bendras daugeliui tautų, valstybių.⁴ Taigi vadovaujantis minėtu įstatymu, tam, kad susitarimas būtų laikomas tarptautine sutartimi būtina, kad sutartis būtų sudaroma tarptautinės viešosios teisės srityje, būtų rašytinė, sudaryta Lietuvos Respublikos vardu bent su vienu su tarptautinį teisinį subjektiškumą turinčiu juridiniu asmeniu t.y. valstybe arba tarptautine organizacija. Taip pat, reikia pastebėti, kad Lietuvos Respublikos

² EAPN. Setting minimum social standards at EU level: Main Issues. Prieiga per internetą: <http://www.eapn.ie/pdfs/155_paper%20I%20-%20Issues%20for%20Social%20Standards%20and%20social%20rights.fin.pdf>.

³ Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas//Valstybės žinios. 1999, Nr. 60-1948.

⁴ Terminų žodynas. Prieiga per internetą: <<http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/T/tarptautinis>>.

ministerijų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstaigų bei kitų valstybės institucijų vardu ir pagal jų kompetenciją sudaromi su atitinkamomis užsienio valstybių ar organizacijų institucijomis susitarimai nėra Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnis nustato, kad tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis⁵, kita vertus, šis straipsnis nenustato tarptautinių sutarčių vietos teisės aktų hierarchijoje. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio 4 dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nustatyta, kad Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotos sutartys turi įstatymo galią.⁶ Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo⁷ 7 straipsnyje išvardinamos tarptautinių sutarčių grupės, kurios turi būti ratifikuojamos Lietuvos Respublikos Seimo. Šio įstatymo 9 straipsnis numato, kad Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, kurioms Lietuvos Respublikos Konstitucija, šis įstatymas arba pati sutartis nenumato ratifikavimo procedūros, tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Įdomu tai, kad minėtame nutarime Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija neapibrėžia neratifikuotų tarptautinių sutarčių teisinės galios. Todėl lieka neišspręsta Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintų sutarčių vieta Lietuvos teisės sistemoje. Teigtina, kad Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio⁸ nuostata, pakartojanti tarptautinės teisės *pacta sunt servanda* principą ir nustatanti, kad įsigaliojusias Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis (neiškiriant ratifikuotų sutarčių) Lietuvos Respublikoje privaloma vykdyti, reiškia, kad patvirtintos tarptautinės sutartys taip pat yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis.

Skirtumą tarp ratifikuotų ir neratifikuotų tarptautinių sutarčių pabrėžia Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio 2 dalis, kurioje numatyta, kad, jei įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas negu Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo metu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos.

Pasirinktos temos kontekste galima teigti, kad Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotose tarptautinėse sutartyse įtvirtinti socialinės teisės turi įstatymo galią, o esant įstatymų ir šias teises įtvirtinančių sutarčių kolizijai turėtų būti taikomos tarptautinės sutarties nuostatos ir vadovaujamosi

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“//Valstybės žinios. 1995, Nr. 86-1949.

⁷ Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas//Valstybės žinios. 1999, Nr. 60-1948.

⁸ Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas//Valstybės žinios. 1999, Nr. 60-1948.

jose įtvirtintais standartais. Tačiau didžioje dalyje tarptautinių normų kaip tik ir trūksta tiesioginio veikimo bruožų – jos paprastai įpareigoja valstybes pakeisti, suderinti nacionalinės teisės nuostatas su tarptautiniais socialiniais standartais ir laiduoti jų taikymą individualiu, teisminiu ir administraciniu lygmeniu.⁹

E. E. Mačiulskaja ir K. V. Dobromyslov nurodo, kad socialinės apsaugos standartus įtvirtinantys tarptautiniai aktai klasifikuojami pagal skirtingus požymius: teritorinį (geografinį) veikimą, pagal asmenų grupes, kurioms jie yra taikomi ir pagal teisinę galią.¹⁰

Pagal teritorinį veikimą, tarptautines socialinės apsaugos standartus galima skirstyti į universalius – taikomus visose pasaulio valstybėse, regioninius – taikomus tam tikro regiono valstybėse ir dvišalius – privalomus tik susitariančioms šalims.

Universalūs socialinės apsaugos standartai yra nustatomi universalių visame pasaulyje veikiančių organizacijų, t.y. Jungtinių Tautų, Tarptautinių darbo organizacijos, veikimo srityje priimtuose teisės aktuose. Nagrinėjant tarptautinių socialinės apsaugos standartų įtaką Lietuvos socialinės apsaugos sistemai aktuali yra regioninių socialinės apsaugos standartų, nustatytų Europos Tarybos priimtuose dokumentuose, analizė. Šiame kontekste taip pat negalima nepaminėti Europos Sąjungos socialinės apsaugos standartų, nustatytų Europos Sąjungos *sui generis* teisėje. Kaip matyti, tiek universalūs, tiek regioniniai socialinės apsaugos standartai yra nustatomi atitinkamų tarptautinių organizacijų priimamuose dokumentuose. Priešingai, galima diskutuoti apie dvišalių socialinės apsaugos standartų nustatymą, kadangi dvišalėmis tarptautinėmis sutartimis dažniausiai yra tik koordinuojamas socialinės apsaugos standartų įgyvendinimas, tačiau nėra nustatomi nauji standartai.

E. E. Mačiulskaja ir K. V. Dobromyslov socialinės apsaugos standartus taip pat skirsto pagal asmenų grupes, kurioms taikomos atitinkamos tarptautinės normos. Skirstymas pagal subjektus ypač aiškus Tarptautinės darbo organizacijos priimtuose konvencijose. Atitinkamos konvencijos yra skirtos reguliuoti darbuotojų, turinčių šeiminių įsipareigojimų, darbuotojų migrantų, atskirų sričių darbuotojų, vaikų ar moterų darbo sąlygas.

Pagal teisinę galią tarptautiniai socialinės apsaugos standartus nustatantys teisės aktai gali būti skirstomi į:

1. Aktus, privalomus tam tikros tarptautinės organizacijos valstybėms narėms jų neratifikuojant. Tokių aktų kategorijai, minėti autoriai priskiria tarptautinių organizacijų steigiamuosius dokumentus. Reikia pastebėti, kad Lietuvos teisės sistemoje tarptautinių organizacijų steigimo dokumentai, vadovaujantis Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių

⁹ Nekrošius I., *et al.* (doc. Dr. Davulis T.). Darbo teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2008, P. 37.

¹⁰ Mačiulskaja E. E., Dobromyslov K. V. Prava socialnogo obespečenija. 2006, P.68

įstatymo 7 straipsnio 1 dalies 5 punktu¹¹, kuris nustato, jog Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys dėl Lietuvos Respublikos dalyvavimo universaliose tarptautinėse organizacijose bei regioninėse tarptautinėse organizacijose turi būti ratifikuotos.

2. Aktus, privalomus vykdyti po to, kai kompetetinga valstybės institucija atlieka nustatytas procedūras (pasirašo, ratifikuoja ir t. t.);

3. Aktus, kurių vykdymas nėra privalomas. Tokie aktai nelaikytini tarptautinėmis sutartimis, kadangi yra rekomendacinio pobūdžio ir nesukelia tarptautinių teisinių įsipareigojimų. Svarbiausiais laikomos Jungtinių Tautų deklaracijos ir Tarptautinės darbo organizacijos rekomendacijos.

Apsibrėžus tarptautinių socialinės apsaugos standartų sąvoką ir išanalizavus tarptautinių sutarčių vietą Lietuvos teisės sistemoje, galima teigti, kad socialinės apsaugos standartus nustatančios ratifikuotos Lietuvos Respublikos sutartys turi būti vykdomos tiesiogiai, tačiau tik tos sutarties nuostatos (vadinamosios – *self-executing*, - angl.), kurios yra pakankamai aiškios, tikslios ir kurioms perkelti į nacionalinę teisę nebūtinai atskiras aktas, gali būti taikomos tiesiogiai.¹² Nors tarptautinėje teisėje nėra įtvirtintas socialinės apsaugos apibrėžimas ir kiekvienas autorius, kiekviena valstybė ją apibūdina savitai, o tarptautinėje teisėje pateikiamos tik socialinės apsaugos standartų pagrindus nustatančios normos, toliau šioje darbo dalyje bus atskirai analizuojami didžiausią įtaką Lietuvos socialinės apsaugos sistemai turintys tarptautiniai dokumentai nustatantys tarptautinius socialinės apsaugos standartus, remiantis tarptautinių socialinės apsaugos standartų klasifikacija pagal jų teritorinį taikymą.

1.1. Socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai nustatyti universaliuose žmogaus teisės reglamentuojančiuose dokumentuose

Šiame skyriuje bus nagrinėjamos pagrindinės Visuotinė žmogaus teisių deklaracijoje, Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte įtvirtintos socialinės teisės, jų vieta žmogaus teisių sistemoje ir apsaugos mechanizmo ypatumai. Taip pat bus apžvelgta Tarptautinės darbo organizacijos veikla tarptautinių darbo standartų įtvirtinimo srityje ir jos priimtų konvencijų bei rekomendacijų specifika.

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. XX a. antrojoje pusėje susiformavo nauja savarankiška tarptautinės teisės sritis – tarptautinė žmogaus teisių teisė. Žmogaus teisės tapo vis svarbesniu tarptautinės teisės objektu, o ne tik valstybės vidaus teisės problema. Tarptautinės žmogaus teisių teisės atsiradimą ženkliai įtakėjo 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų

¹¹ Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas//Valstybės žinios. 1999, Nr. 60-1948.

¹² Davulis T. Darbo teisė: Europos Sąjunga ir Lietuva. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2004. P. 68- 71.

Generalinės Asamblėjos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos¹³ (toliau – Deklaracija), tapusios pagrindu daugeliui tarptautinių sutarčių ir nacionalinių įstatymų, paskelbimas.

Daugiau kaip prieš šešiasdešimt metų paskelbtoje Deklaracijoje pateikti principai nustatė teisinius standartus tarptautinei žmogaus teisių raidai, padėjo pagrindus valstybėms įstatymiškai reguliuoti prigimtinių žmogaus teisių apsaugą. Deklaracija, kartu su vėliau JTO priimtais Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktu ir Tarptautiniu ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktu, sudaro Tarptautinę žmogaus teisių chartiją, kuri reglamentuoja įvairias žmogaus teises ir įtvirtina jų apsaugos mechanizmus.

Deklaracija skatina valstybes laikytis žmogaus teisių ir laisvių (teisės į gyvenimą, laisvę, asmens neliečiamybę), pilietinių ir politinių teisių ir laisvių (santuokos, prieglobsčio teisės, įsitikinimų laisvės, taikių susirinkimų ir asociacijų laisvės), socialinių ir ekonominių teisių (teisės į darbą ir vienodą atlyginimą už vienodą darbą, teisės į poilsį ir socialinį aprūpinimą, teisės sudaryti profsąjungas). Nors Deklaracija yra rekomendacinio pobūdžio ir nėra numatytos joje įtvirtintų teisių apsaugos priemonės, vis dėl to jos poveikis yra didelis: Deklaracijos principai yra įtvirtinti tiek valstybių nacionaliniuose teisės aktuose, tiek privalomojo pobūdžio tarptautiniuose aktuose.

Lietuva tai pat yra įsipareigojusi laikytis Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimu Nr. I-1136 „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų“.¹⁴ Šiuo teisės aktu taip pat buvo prisijungta prie Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pacto, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pacto bei Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pacto fakultatyvinio protokolo.

Deklaracija be jau minėtų žmogaus teisių ir laisvių, pilietinių ir politinių teisių ir laisvių, taip pat nustato ir tam tikras socialines ir ekonomines teises, kitais žodžiais tariant, socialinės apsaugos principus.

Deklaracijos 2 straipsnis skelbia, kam yra taikomi Deklaracijoje nustatyti socialinės apsaugos standartai - kiekvienas turi teisę naudotis visomis Deklaracijoje paskelbtomis teisėmis ir laisvėmis be jokių skirtumų, pavyzdžiui dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės, gimimo ar kitokios padėties.

Deklaracijos 22 straipsnis gali būti vadinamas bendrą reikalavimą ir teisę į socialinę apsaugą nustatančia norma. Jis skelbia, kad kiekvienas, kaip visuomenės narys, turi teisę į socialinę apsaugą ir teisę, kad valstybės pastangomis bei bendradarbiaujant tarptautiniu lygiu ir pagal kiekvienos

¹³ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija//Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.

¹⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas Nr. I-1136 „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų“//Valstybės žinios. 1991, Nr. 9-244.

valstybės struktūrą bei išteklius būtų įgyvendinamos jo orumui ir laisvam asmenybės vystymuisi būtinos ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės.

Deklaracijos 23 straipsnis įtvirtina teisę į vieną svarbiausių asmens socialumo aspektų – darbą. Čia nustatoma, kad kiekvienas turi teisę į darbą, laisvą darbo pasirinkimą, teisingas ir tinkamas darbo sąlygas ir apsaugą nuo nedarbo. Taip pat pabrėžiama kiekvieno teisė gauti vienodą užmokestį už vienodą darbą, teisė gauti teisingą ir tinkamą atlyginimą, užtikrinantį jam ir jo šeimai žmogaus orumo vertą gyvenimą, jei reikia, papildomą kitomis socialinės apsaugos priemonėmis, teisė ginti savo interesus steigiant ar stojant į profesines sąjungas.

Deklaracijos 24 straipsnis įtvirtina asmens teisę į poilsį ir laisvalaikį, taip pat į pagrįstą darbo valandų ribojimą ir periodines mokamas atostogas.

Teisė į savo ir savo šeimos sveikatai ir gerovei pakankamą gyvenimo lygį, įskaitant maistą, drabužius, būstą ir sveikatos priežiūrą bei būtinas socialines paslaugas, ir teisę į apsaugą nedarbo, ligos, negalios, našlystės, senatvės atveju arba kitomis nuo asmens nepriklausančiomis aplinkybėmis, jam netekus pragyvenimo šaltinio įtvirtinta Deklaracijos 25 straipsnyje. Čia taip pat pabrėžiama, jog motinoms ir vaikams suteikiama ypatinga globa ir parama. Visi vaikai, santuokiniai ir nesantuokiniai, naudojami vienoda socialine apsauga.

Reikia priminti, kad nesant vieningo socialinės apsaugos apibrėžimo, yra sunku nubrėžti ribą tarp įvairių socialiai svarbių klausimų, kuriuos reguliuojančias normas galima priskirti socialinės apsaugos normoms, o kurių – ne.

Įvertindami po Antrojo pasaulinio karo priimtus tarptautinius dokumentus, o ypač Deklaraciją, galime konstatuoti, kad šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje individo padėtis pasikeitė ir dabar joje tiesiogiai įtvirtinamos tam tikros individo teisės, tačiau nereikia pervertinti tarptautinės teisės galimybių tiesiogiai reguliuoti individo teises ir pareigas. Didžiausia individo teisių ir pareigų dalis yra ir bus reguliuojama vidaus teisės normomis ir užtikrinama valstybės institucijų, o tarptautinės priemonės ir toliau lieka papildomos.¹⁵

Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. 1966 m. gruodžio 16 d. Jungtinės Tautos baigė rengti ir priėmė dvi sutartis - Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą bei Tarptautinį ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktą - kuriomis Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įtvirtintos idėjos ir principai buvo transformuoti į konkrečias valstybėms narėms privalomas teisės normas. Abu paktai įsigaliojo 1976 metais. Nagrinėjant pasirinktą temą ypač svarbu yra išanalizuoti Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte (toliau – Paktas) įtvirtintas socialines teises.

¹⁵ Mano teisės. Prieiga per internetą: <<http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=468>>.

Paktą pasirašiusios valstybės preambulėje pripažįsta, kad pagal Deklaraciją laisvos žmogaus asmenybės, kuri naudojasi pilietinėmis bei politinėmis laisvėmis ir yra atsikračiusi baimės bei skurdo pančių, idealas gali būti įgyvendintas tik sudarius sąlygas kiekvienam žmogui naudotis savo pilietinėmis ir politinėmis bei ekonominėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis teisėmis.¹⁶ Pakto 2 straipsnio 1 dalimi kiekviena valstybė, šio Pakto šalis, įsipareigoja tiek savo pastangomis, tiek pasinaudodama tarptautine pagalba ir bendradarbiavimu, ypač ekonomikos ir technikos srityse, imtis, kiek daugiausia leidžia jos ištekliai, visų atitinkamų, svarbiausia, teisinių priemonių, kad šiame Pakte pripažįstamos teisės palaipsniui būtų visiškai įgyvendintos.

Pažymėtina, kad daugelis Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto bei Pakto straipsnių, įtvirtinančių konkrečias teises ir laisves atkartoja Deklaracijos nuostatas. Tačiau reikia pabrėžti, kad paktuose nustatytų juos pasirašiusioms valstybėms pareigų teisinė galia yra skirtinga. Tai nulėmė nusistovėjęs skirtingas požiūris į pilietinių ir politinių bei socialinių teisių prigimtį. Mokslinėje literatūroje dažnai tenka susidurti su teisių skirstymu į „kartas“ pilietinių teisių skirstymą į asmens laisves nuo valstybės kišimosi (pirmoji „karta“) bei į socialines, tokias kaip teisė į darbą („antroji karta“).¹⁷ Pirmosios dar vadinamos negatyviosiomis, kadangi valstybė privalo susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų atlikimo, o antrosios priskiriamos pozityviosioms, kadangi valstybė privalo imtis tam tikrų aktyvių veiksmų, kad būtų užtikrintas šių teisių įgyvendinimas.¹⁸ Svarbu pastebėti, kad toks skirstymas tampa ypač aktualus nagrinėjant žmogaus teisių įgyvendinimo ir jų ginimo problemas. Pilietinių ir politinių teisių paktas nustato valstybėms tiesioginę pareigą užtikrinti, kad būtų įgyvendintos jame įtvirtintos teisės. Šią pareigą valstybės turi vykdyti tiek aktyviais veiksmais (pvz. priimti reikalingus įstatymus), tiek pasyviais veiksmais (pvz. neleisti asmens neteisėtai suimti, nesikišti į asmens privatų gyvenimą). Tuo tarpu Pakte nustatyti vadinamieji „rezultato įsipareigojimai“ t.y. valstybės, šio Pakto dalyvės, privalo imtis aktyvių priemonių, kad būtų pasiektas Pakte numatytas tikslas – laipsniškai būtų garantuotos jame numatytos ekonominės, socialinės bei kultūrinės teisės. Daugelis valstybių šių teisių nesugebėtų užtikrinti iš karto tik ratifikavusios Paktą, todėl jos tik įsipareigoja imtis priemonių, kad šios teisės būtų garantuotos ateityje (nenustatant konkreto termino). Taigi Paktas įtvirtina tarsi „veiksmų programą“ t.y. tarptautinės teisės normos nėra tokios imperatyvios, nes jų įgyvendinimas didžiąja dalimi priklauso iš esmės vien nuo valstybės geros valios, ekonominių galimybių ir turimų finansinių išteklių.¹⁹ Galiausiai abiejuose paktuose numatyta skirtinga valstybių įsipareigojimų vykdymo priežiūros

¹⁶ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3290.

¹⁷ Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas. 2000. P. 259.

¹⁸ Lietuvos konstitucinė teisė: *vadovėlis*. Lietuvos teisės universitetas, 2002. P. 273-364.

¹⁹ Nekrošius I., *et al.* (doc. Dr. Davulis T.). Darbo teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2008, P. 38-39.

sistema, tačiau abiejų šių sistemų negalima laikyti itin veiksmingomis, kurios dažniausiai apsiriboja ataskaitų apie įgyvendinimo priemones ir pažangą pateikimu.

Dauguma Pakto straipsnių įtvirtina konkrečias ekonomines, socialines ir kultūrinės žmogaus teises, tokias kaip teisė į darbą, tinkamas ir palankias darbo sąlygas, teisė steigti profesines sąjungas ir stoti į jas, teisė į socialinį aprūpinimą, teisė į pakankamą gyvenimo lygį, teisė būti apsaugotam nuo bado, teisė į „aukščiausią (kiekvieno žmogaus) pasiekiamą fizinę ir psichinę sveikatos lygį“, teisė į mokslą, teisė dalyvauti kultūriniame gyvenime, teisė naudotis mokslo pažangos ir jos praktinio pritaikymo laimėjimais ir kt. Pakte ypač daug dėmesio skiriama moterų, vaikų ir paauglių apsaugai.²⁰

K. Lapinskas pažymi, kad Paktas yra pirmasis universalus tarptautinės teisės aktas, įtvirtinęs socialines žmogaus teises ir pabrėžia, kad jame yra įtvirtintos įvairios ne tik socialinės (ekonominės), bet ir kultūrinės teisės. Autorius pateikia tokią minėtų teisių klasifikaciją:

- teisė į darbą ir teisingas bei palankias darbo sąlygas (Pakto 6 ir 7 straipsniai);
- teisė steigti profesines sąjungas ar stoti į jas ir teisė streikuoti (Pakto 8 straipsnis);
- teisė į socialinę apsaugą (Pakto 9 straipsnis);
- šeimos, motinų, vaikų ir jaunuolių apsauga (Pakto 10 straipsnis);
- teisė į pakankamą gyvenimo lygį ir teisė būti apsaugotam nuo bado (Pakto 11 straipsnis);
- teisė turėti kuo geriausią fizinę ir psichinę sveikatą (įskaitant aplinkos ir gamybos higienos gerinimą; Pakto 12 straipsnis);
- teisė į mokslą (Pakto 13 straipsnis);
- teisė dalyvauti kultūriniame gyvenime ir autorinių literatūros ar meno darbų apsauga (Pakto 15 straipsnis).

Taigi Pakto 6–12 straipsniuose yra apibrėžtos ir įtvirtintos ekonominės ir socialinės teisės, o 13 ir 15 straipsniuose – kultūrinės teisės.²¹

Lietuva prie Pakto prisijungė 1991 m. kovo 12 d., o Lietuvoje jis įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d., taip įsipareigojusi užtikrinti kiekvienam asmeniui pakte numatytų teisių įgyvendinimą, skatinant tarptautinį bendradarbiavimą žmogaus teisių apsaugos klausimais, greitai reaguojant į kylančias krizes.

Tarptautinės darbo organizacijos konvencijos ir rekomendacijos. Nagrinėjant tarptautinių socialinių standartų įtvirtinimą universaliu lygmeniu reikia aptarti ir Tarptautinės darbo organizacijos konvencijomis ir rekomendacijomis formuojamus minimalius bazinius darbo teisės

²⁰ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3290.

²¹ Lapinskas K. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje//Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007, P. 59.

standartus: asociacijų laisvę, teisę jungtis į organizacijas, kolektyvines derybas, priverstinio darbo panaikinimą, lygias galimybes ir kitus darbo santykių standartus, kurie sudaro svarbią tarptautinių socialinės apsaugos standartų dalį. Tarptautinė darbo organizacija yra specializuota Jungtinių Tautų agentūra, kurios tikslas – skatinti socialinį teisingumą, gerinti darbo sąlygas, kelti gyvenimo lygį, užtikrinti ekonominį ir socialinį stabilumą.²² Tarptautinė darbo organizacija, teikdama techninę paramą, pirmenybę teikia: profesiniam mokymui ir profesinei reabilitacijai, užimtumo politikai, darbo administravimui, socialiniai apsaugai, darbo teisei ir darbo santykiams, darbo sąlygoms, valdymo vystymui, kooperacijai, darbo statistikai, darbų saugai ir sveikatai. Šios organizacijos veikla planuojama įgyvendinant keturis strateginius tikslus: pagrindinius principus ir teises darbe; didesnes užimtumo ir uždarbio galimybes vienodai vyrams ir moterims; socialinę apsaugą; socialinį dialogą ir trišalį bendradarbiavimą. Tarptautinė darbo organizacija siekia užtikrinti, kad tarptautiniai darbo standartai būtų pripažįstami kuo didesnio valstybių skaičiaus ir efektyviai įgyvendinami praktikoje.²³ Pagrindinė Tarptautinės darbo organizacijos veiklos forma – tarptautinių darbo ir socialinių standartų nustatymas ir jų laikymosi kontrolė, taip pat techninės pagalbos teikimas įgyvendinant darbo standartus. Tarptautiniai standartai apima darbo teises ir laisves bei darbo sąlygų minimalių standartų įtvirtinimą, taip pat su jais susijusių socialinės politikos ir žmogaus teisių klausimų teisinį reguliavimą. Šie tarptautiniai standartai skelbiami konvencijose arba rekomendacijose.²⁴ Šiuo metu Tarptautinė darbo organizacija yra priėmusi daugiau nei 180 konvencijų ir 200 rekomendacijų.

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis šiuo metu Lietuva yra ratifikavusi 41 Tarptautinės darbo organizacijos konvenciją (iš jų 1 denonsuota).²⁵ Reikia atkreipti dėmesį, kad Tarptautinės darbo organizacijos konvencijose ir rekomendacijose įtvirtintų tarptautinių darbo standartų įgyvendinimas yra užtikrinamas unikaliu tarptautiniu lygmeniu veikiančiu mechanizmu, kuris yra sukurtas siekiant konvencijas ratifikavusias valstybes priversti tinkamai įgyvendinti savo prisiimtus įsipareigojimus. Lyginant su aukščiau šiame skyriuje aptartais universaliais tarptautines socialines asmenų teises nustatančiais dokumentais reikia pabrėžti, kad konvencijose tam tikros srities darbuotojų (pvz.: žemės ūkio darbuotojų, pramonės ir prekybos bei namų ruošos darbininkų, jūreivių ir t.t.) arba tam tikrų socialinių grupių (pvz. moterų, vaikų, jaunuolių ir t.t.) socialinės teisės yra reglamentuojamos labai nuosekliai, numatant jų įgyvendinimo mechanizmą, tokiu būdu yra kuriami socialinės apsaugos

²² Nekrošius I., *et al.* (doc. Dr. Davulis T.). Darbo teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2008, P.40.

²³ International labour organization. Prieiga per internetą: <http://www.ilo.org/global/About_the_ILO/lang--en/index.htm>.

²⁴ Nekrošius I., *et al.* (doc. Dr. Davulis T.). Darbo teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2008, P. 40-41.

²⁵ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Tarptautinės sutartys. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?1061780913>>.

standartai. Pabrėžtina, kad konvencijos ir rekomendacijos nustato minimalius standartus tačiau nepakeičia asmenims palankesnių nacionalinių įstatymų bei kitų norminių teisės aktų nuostatų.²⁶

Iš Lietuvos ratifikuotų Tarptautinės darbo organizacijos konvencijų nustatančių tarptautinius socialinės apsaugos standartus galima išskirti 1927 m. Nr. 24 Konvenciją dėl draudimo ligoje pramonės ir prekybos ir namų ruošos darbininkų. Konvencijos 1 straipsnyje nustatyta, kad kiekviena Tarptautinės darbo organizacijos narė, ratifikavusi šią konvenciją, pasižada įvesti privalomąjį draudimą ligos atveju su atitinkamomis sąlygomis, numatytais šioje konvencijoje. Konvencijos 2 straipsnyje nurodomas asmenų ratas, kuriems taikoma ši konvencija t.y. prekybos įmonių darbininkams, tarnautojams, kurie nedirba įmonėje, ir nėra tarnai. Taip apibrėžiami konkretūs atvejai kada galimos išimtys taikant šios Konvencijos nuostatas. Nagrinėjamai temai svarbi 1925 m. Nr. 19 Konvencija dėl šalies ir užsienio piliečių lygių teisių atlyginant žalą, įvykus nelaimingiems atsitikimams (ratifikuota 1934 m. rugsėjo 28 d.), 1951 m. Nr. 100 Konvencija dėl vienodo atlyginimo vyrams ir moterims už lygiavertį darbą (ratifikuota 1994 m. rugsėjo 26 d.), 1964 m. Nr. 122 Konvencija dėl užimtumo politikos (ratifikuota 2004 m. kovo 3 d.) bei 2000 m. Nr.183 Konvencija dėl 1952 m. Motinystės apsaugos konvencijos (su pakeitimais) pakeitimo (ratifikuota 2003 m. rugsėjo 29 d.).²⁷

Tarptautinė darbo organizacija reguliariai prižiūri šių standartų įgyvendinimą valstybėse narėse ir nurodo sritis, kuriuose šie standartai galėtų būti įgyvendinami geriau. Ratifikuotų konvencijų įgyvendinimą užtikrina ataskaitų ir skundų teikimo sistema, kuriuose taip pat atsispindi konvencijos įgyvendinimo priemonės bei problemos.²⁸ Atsiradus tam tikrų problemų standartų įgyvendinimo srityje Tarptautinė darbo organizacija siekia padėti valstybėms juos geriau įgyvendinti per socialinį dialogą ir teikdama techninę pagalbą. Atsiradus perkėlimo pažeidimų komitetų sprendimai neturi valstybėm privalomosios galios ir nesukelia teisinių padarinių, jų poveikis daugiau politinis.²⁹

Be to, teisę į socialinę apsaugą numato Pakto 9 straipsnis bei Tarptautinės darbo organizacijos konvencijos: Nr. 102 „Dėl socialinės apsaugos (minimalūs standartai)“, Nr. 128 „Dėl Invalidumo, senatvės ir maitintojo netekimo išmokų“.

Taigi šiame skyriuje buvo apžvelgtos esminės socialinės teisės įtvirtintos universaliose tarptautinės teisės aktuose t.y. Jungtiniu Tautų Deklaracijoje ir Pakte. Kaip jau buvo minėta Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba jau 1991 m. iškilmingai įsipareigojo laikytis

²⁶ Nekrošius I., *et al.* (doc. Dr. Davulis T.). Darbo teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2008, P. 41.

²⁷ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Tarptautinės sutartys. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?1061780913>>.

²⁸ Nekrošius I., *et al.* (doc. Dr. Davulis T.). Darbo teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2008, P. 41.

²⁹ Nekrošius I., *et al.* (doc. Dr. Davulis T.). Darbo teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2008, P. 42.

Deklaracijos ir prisijungė prie Pakto. Abu nagrinėti teisės aktai yra priimti tos pačios tarptautinės organizacijos veiklos srityje, tačiau Deklaracija yra tik deklaratyvus pobūdžio ir nesukuria jokių teisinių pareigų valstybėms bei nenumato joje įtvirtintų teisių apsaugos mechanizmo. Tuo tarpu Paktas transformavo Deklaracijoje įtvirtintus principus į konkrečias teisės normas.³⁰ Vis dėl to, kaip jau buvo aptarta, dėl socialinių teisių prigimties ir jų „programiškumo“ Pakte nėra numatyta veiksmingo šių teisių apsaugos mechanizmo, tačiau siekiant vykdyti bendrą jų įgyvendinimo stebėseną yra numatyta pranešimų teikimo sistema. Taip pat šiame skyriuje buvo išskirtos Tarptautinės darbo organizacijos priimtose konvencijose, kaip nustatytos tam tikrus tarptautinius socialinės apsaugos standartus ir pabrėžtas jų konkretumas ir nustatytas nuoseklus įgyvendinimo mechanizmas. Tarptautinės sutartys skatina valstybių iniciatyvas stiprinti daugiašalius žmogaus teisių užtikrinimo mechanizmus ir didinti jų veiklos efektyvumą, bendradarbiauti su tarptautinėmis žmogaus teisių institucijomis, teikti informaciją apie savo pasiekimus ir atvirai diskutuoti apie išskylančias problemas.

1.2. Socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai nustatyti Europos žmogaus teisių apsaugos dokumentuose

Šios dalies pradžioje buvo minėta, kad tarptautinius socialinius apsaugos standartus nustatantys tarptautiniai teisės aktai pagal teritorinį veikimą yra klasifikuojami į universalius ir regioninius. Pirmuosiuose nustatytos socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai buvo išnagrinėti 1.1 skyriuje, šiame skyriuje bus analizuojami Europos Tarybos priimtose teisės aktuose nustatyti socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai, kadangi būtent jie yra ypatingai svarbūs Lietuvos socialinės apsaugos sistemai.

Europos socialinė chartija (pataisyta). Europoje svarbiausias tarptautinis dokumentas socialinių teisių srityje yra Europos socialinė chartija, kurią Europos Taryba priėmė dar 1961 m. ir kuri papildė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, įtvirtinančią pilietines ir politines teises ir laisves. Reikia pastebėti, kad būtinybė priimti atskirą Europos lygmeniu socialines žmogaus teises reglamentuojantį teisės aktą jau nagrinėtų ankstesniame skyriuje Jungtinių Tautų priimtų šias teises nustatančių dokumentų kontekste atsirado dėl pasaulio mastu palyginti aukštesnio Europos valstybių išsivystimo lygio.³¹ 1996 m. Europos Tarybos narė priėmė pataisytą Europos socialinę chartiją, dar labiau išplėtusią tarptautiniu lygiu pripažįstamų ir saugomų asmens socialinių teisių katalogą. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublika socialinių teisių srityje galėjo pasirinkti mažesnės apimties įsipareigojimus, numatytus 1961 metų Europos

³⁰ Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas. 2000. P. 264.

³¹ P. V, Levickis. Lietuva ir Europos socialinė chartija. Prieiga per internetą: <<http://www.etib.lt>>.

socialinėje chartijoje, arba didesnės apimties įsipareigojimus, numatytus 1996 metų Europos socialinėje chartijoje (pataisytoje). Europos socialinės chartijos (pataisytos) tekste išvardijama 31 pagrindinė socialinė ir darbo teisė, iš esmės atspindinti šiuolaikinės tarptautinės ir nacionalinės politikos tikslus. Chartijoje išdėstytų teisių ir principų veiksmingas taikymas ir praktinis jų įgyvendinimas gali būti ribojamas, jei tokius apribojimus nustato įstatymas ir jie būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų teises ir laisves arba viešąją tvarką, nacionalinį saugumą, žmonių sveikatą ir ar dorovę.³²

Lietuvos Respublikos Seimas 2001 m. gegužės 15 d. ratifikavo būtent pataisytą, t.y. platesnės apimties, 1996 m. Europos socialinę chartiją.³³

1996 metų Europos socialinėje chartijoje (pataisytoje) (toliau – pataisyta Chartija) yra įtvirtintas platus socialinių teisių katalogas, kurį sąlygiškai galima suskirstyti į tokias pagrindines socialinių teisių grupes:

1) teisė į darbą (1 straipsnis) - ši teisė apima: teisė į tinkamas darbo sąlygas (2 straipsnis); teisė į sveikas ir saugias darbo sąlygas (3 straipsnis); teisė į teisingą atlyginimą (4 straipsnis); teisė jungtis į profesines organizacijas (5 straipsnis); teisė į kolektyvines derybas (6 straipsnis); vaikų ir paauglių teisė į apsaugą (7 straipsnis); dirbančių moterų teisė į motinystės apsaugą (8 straipsnis); teisė į profesinį orientavimą (9 straipsnis); teisė į profesinį rengimą (10 straipsnis); teisė dirbti mokamą darbą kitų Chartiją pasirašusių šalių teritorijoje (18 straipsnis); darbuotojų migrantų ir jų šeimų teisė į apsaugą ir paramą (19 straipsnis); teisė į lygias galimybes ir vienodą padėtį darbo ir profesijos reikalais nediskriminuojant dėl lyties (20 straipsnis); teisė į informaciją ir konsultaciją (21 straipsnis); teisė dalyvauti nustatant ir gerinant darbo sąlygas bei darbo aplinką (22 straipsnis); teisė į apsaugą darbo sutarties nutraukimo atveju (24 straipsnis); darbuotojų teisė į savo reikalavimų gynimą darbdavio bankroto atveju (25 straipsnis); teisė į orumą darbe (26 straipsnis); pareigų šeimai turinčių darbuotojų teisė į lygias galimybes ir vienodą padėtį (27 straipsnis); darbuotojų atstovų teisė į apsaugą įmonėje ir jiems palankių sąlygų sudarymą (28 straipsnis); teisė į informaciją ir konsultacijas, kai atliekamos grupinio atleidimo procedūros (29 straipsnis);

2) teisė į sveikatos apsaugą (11 straipsnis);

3) teisė į socialinę apsaugą (12 straipsnis) - ši teisė apima: teisė į socialinę paramą ir medicinos pagalbą (13 straipsnis); teisė naudotis socialinės rūpybos tarnybų paslaugomis (14 straipsnis);

4) šeimos teisė į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą (16 straipsnis) ir labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių apsauga - ši teisė apima: neįgaliųjų teisė į savarankiškumą,

³² Nekrošius I., *et al*(doc. Dr. Davulis T.). Darbo teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2008, P. 45-46.

³³ Europos socialinė chartija//Valstybės žinios. 2001, Nr. 49-1704.

socialinę integraciją ir dalyvavimą visuomenės gyvenime (15 straipsnis); vaikų ir paauglių teisę į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą (17 straipsnis); pagyvenusių žmonių teisę į socialinę apsaugą (23 straipsnis);

5) teisę į apsaugą nuo skurdo ir socialinės atskirties (30 straipsnis) - ši teisė apima ir teisę į būstą (31 straipsnis).

Dar labiau apibendrinant šias teisių grupes, jos skirstomos į dvi kategorijas:

1) darbo sąlygos (nediskriminavimas, profesinių sąjungų teisės, su motinyste susijusios teisės ir kt.);

2) socialinė sanglauda (teisė į sveikatos ir socialinę apsaugą, vaikų ir paauglių teisė į apsaugą nuo fizinių ir moralinių pavojų ir kt.).³⁴

Analizuojant pataisytos Chartijos galiojimo ypatybes reikia atkreipti dėmesį, kad dokumento III dalyje nustatyta, kad šalys įsipareigoja laikytis I dalyje nurodytų tikslų bei ne mažiau kaip šešių iš devynių pataisytos Chartijos II dalies atitinkamų straipsnių. Taigi kiekvienai prie pataisytos Chartijos prisijungiančiai valstybei paliekama diskrecijos teisė pasirinkti kokius straipsnius jai bus privalomi. Lietuva ratifikuodama pataisytą Chartiją įsipareigojo laikytis 78-ių jos straipsnių.

Ratifikavusi šį dokumentą valstybė įsipareigoja periodiškai Europos Tarybos generaliniam Sekretoriui siųsti ataskaitas dėl ratifikuotų nuostatų, o pataisytos Chartijos D straipsnis numato kolektyvių skundų taikymo galimybę, kuria gali pasinaudoti Europos socialinės chartijos Papildomąjį protokolą ratifikavusioms valstybėms³⁵. Taigi galima teigti, kad pataisyta Chartija nustato aukštesnį socialinių teisių įgyvendinimo lygmenį, nustatydamą atitinkamą jų katalogą ir įgyvendinimo būdus, bei nustatydamą tam tikrą jų įgyvendinimo priežiūros mechanizmą.

Europos socialinės apsaugos kodeksas. 2005 m. lapkričio 15 d. Lietuva pasirašė 1964 m. Europos socialinės apsaugos kodeksą (toliau – Kodeksas). Kodekso pasirašymas parodo Lietuvos siekį priimti kuo palankesnius sprendimus savo piliečių atžvilgiu socialinės apsaugos sistemos tobulinimo procese. Galima teigti, kad Kodeksas ir jo protokolai bei 1990 m. Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas) yra pagrindiniai socialinės apsaugos standartus nustatantys dokumentai Europos Taryboje. Pataisytoje Chartijoje Kodekso ratifikavimas įvardijamas kaip šalies tinkamos socialinės apsaugos rodiklis (pastebėtina, kad Lietuva nėra ratifikavusi šios pataisytos Chartijos nuostatos). Be to, Kodeksas yra svarbus ne tik Europos Tarybos, bet ir Europos Sąjungos mastu, nes Europos Sąjunga neturi analogiško dokumento, privalomai nustatančio minimalius

³⁴ Europos socialinė chartija: vadovas. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, Europos Tarybos informacijos biuras. 2002, P. 12.

³⁵ Europos socialinė chartija//Valstybės žinios. 2001, Nr. 49-1704.

socialinės apsaugos standartus. Dauguma Europos Sąjungos valstybių, būdamos Europos Tarybos narėmis, yra pasirašiusios ir ratifikavusios Kodeksą³⁶. Deja Lietuva iki šiol nėra to padariusi.

Pagrindinė Kodekso idėja yra plėtoti socialiniu teisingumu pagrįstą socialinės apsaugos modelį. Valstybė įpareigojama būti atsakinga už stabilios ir finansiškai patikimos socialinės apsaugos sistemos sukūrimą ir palaikymą. Negalintiems patiems savęs išlaikyti dėl ligos, nedarbo, amžiaus, sužalojimo darbe, profesinės ligos, motinystės, neįgalumo, maitintojo mirties, turi būti užtikrintas pakankamas pragyvenimo lygis; asmenys auginantys vaikus turi būti remiami visuomenės.³⁷

Prieš nagrinėjant šio Kodekso nuostatas, pažymėtina, kad pataisytas Kodeksas nuo savo pirmtako skiriasi nuostatomis, kurias galima skirstyti taip:

1) minimalių socialinės apsaugos standartų praplėtimas. Pavyzdžiui, nustatytas didesnių išmokų mokėjimas ilgesnį laiką – netekusiam darbo asmeniui, turinčiam sutuoktinį ir du vaikus padidinta nuo 45 proc. iki 65 proc. Teisė į sveikatos priežiūrą, buvusi 26 savaites, pakeista į neterminuotą teisę, kol asmuo pasveiksta arba miršta;

2) reglamentavimo lankstumas. Kodeksas turėjo būti pakeistas taip, kad valstybės galėtų prisitaikyti prie besikeičiančių finansinių ir demografinių aplinkybių. Pavyzdžiui, dėl spartaus gyventojų amžiaus didėjimo (visuomenės senėjimo), taip pat dėl ženklaus gyvenimo trukmės ilgėjimo, susidarė situacija, kai mažėja dirbančiųjų, kurie, tuo pačiu, turi išlaikyti didėjančių nedirbančiųjų skaičių. Dėl to leidžiama nustatyti vėlesnį išėjimo į pensiją amžių nei 65 metai, atsižvelgiant į demografinius, ekonominius ir socialinius kriterijus (pataisyto Kodekso 26 straipsnis), kad asmuo dirbdamas mokėtų mokesčius, taip prisidėdamas prie socialinio aprūpinimo sistemos;

3) naujas požiūris į vyrų ir moterų lygias galimybes ir lygų traktavimą. Pavyzdžiui, vietoje Kodekse naudojamos „tipinio išmokos gavėjo“ sąvokos, apibrėžiančios, kad išmokas gauna vyras, jo žmona ir du vaikai, naudojama sąvoka „asmuo, jo sutuoktinis ir du vaikai“.

1964 m. Europos socialinės apsaugos kodekse nustatyti socialinės apsaugos standartai gali būti skirstomi į reglamentuojančius:

1) sveikatos priežiūrą - saugotiniems asmenims garantuojama, kad bus skirta išmoka, kai jiems yra reikalinga profilaktinė ar gydomoji sveikatos priežiūra (Kodekso 7 straipsnis). Nustatoma, kad draudiminiu įvykiu yra laikomas bet kuris sveikatos sutrikimas, nepaisant jį sukėlusios

³⁶ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Europos Tarybos dokumentai.

Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?1800069417?>>.

³⁷ Council of Europe. European Code of Social Security: Short Guide. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2003, P.5. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dg3/sscssr/SummerSchool/2ndSumSchool_content%20description_en.asp>.

priežasties, taip pat nėštumas ir gimdymas bei jų komplikacijos. Reikia atkreipti dėmesį, kad šiame kontekste išmoką reikėtų suprasti nebūtinai kaip tiesiogiai asmeniui išmokamą pinigų sumą – tai gali būti ne asmeniui, o už asmenį, kuriam reikalinga sveikatos priežiūra, tam tikrų socialines funkcijas vykdančių institucijų mokama suma sveikatos priežiūros institucijoms už jų teikiamas paslaugas (tai patvirtina Kodekso 1 straipsnio 1 dalies 2 punktas);

2) ligos išmoką (Kodekso 13 straipsnis). Nustatoma, kad draudiminis įvykis apima dėl sveikatos sutrikimo atsiradusį nedarbingumą, kurio pasekmė – laikinas darbo pajamų netekimas, kaip nustatyta nacionaliniuose įstatymuose ar kituose teisės aktuose;

3) nedarbo išmoką (Kodekso 19 straipsnis). Draudiminis įvykis apima laikiną darbo pajamų netekimą, kaip nustatyta nacionaliniuose įstatymuose ar kituose teisės aktuose, dėl darbingo ir pasirengusio dirbti saugotino asmens nesugebėjimo rasti tinkamą darbą;

4) senatvės išmoką (Kodekso 25 straipsnis). Draudiminis įvykis yra nustatyto amžiaus viršijimas. Nustatytas amžius negali būti didesnis kaip 65 metai arba didesnis už tokį amžių, kai šio amžiaus sulaukusių gyventojų skaičius yra ne mažesnis kaip 10 procentų viso jaunesnių nei šio amžiaus, bet vyresnių kaip 15 metų gyventojų skaičiaus;

5) nelaimingo atsitikimo darbe išmoką (Kodekso 31 straipsnis). Draudiminis įvykis apima šiuos toliau nurodytus dalykus dėl nelaimingo atsitikimo ar nustatytos ligos, kurių priežastis yra darbas:

a) sveikatos sutrikimą;

b) dėl tokio sutrikimo atsiradusį nedarbingumą, kurio pasekmė yra darbo pajamų praradimas, kaip nustatyta nacionaliniuose įstatymuose ar kituose teisės aktuose;

c) visišką profesinio darbingumo ar jo dalies, viršijančios nustatytą dydį, netekimą, kuris gali tapti ilgalaikis, ar atitinkamo laipsnio fizinio visavertiškumo netekimą;

d) išlaikymo netekimą, kurį patiria našlė ar vaikas mirus šeimos maitintojui; našlės teisei į išmoką gali būti nustatyta sąlyga, kad pagal nacionalinius įstatymus ar kitus teisės aktus ji turi būti laikoma nepajėgia savęs išlaikyti.

6) šeimos išmoką (Kodekso 39 straipsnis). Draudiminis įvykis yra asmenų atsakomybė už vaikų išlaikymą. Tai gali būti periodinis mokėjimas, vaikų aprūpinimas maistu, drabužiais, būstu, atostogomis ar priežiūros paslaugomis namuose arba parūpinimas viso to jiems arba minėtų socialinių veikų derinys;

7) motinystės išmoką (Kodekso 46 straipsnis). Draudiminis įvykis apima nėštumą, gimdymą bei jų komplikacijas ir su tuo susijusį laikiną darbo pajamų netekimą;

8) neįgalumo išmoką (Kodekso 53 straipsnis). Draudiminis įvykis apima nustatyto laipsnio asmens nepajėgumą užsiimti bet kokia veikla, už kurią gaunamos pajamos, kai šis nepajėgumas yra ilgalaikis arba neišnyksta po ligos išmokos mokėjimo nutraukimo;

9) našlių ir našlaičių išmoką (Kodekso 59 straipsnis). Draudiminis įvykis apima išlaikymo netekimą, kurį patiria našlė ar vaikas mirus šeimos maitintojui; pagal nacionalinius įstatymus ar kitus teisės aktus našlės teisė į išmoką gali būti sąlygota jos negalėjimu išlaikyti savęs.

Kodeksas pateikia platų ir detalių socialinės apsaugos standartų sąrašą, vadindamas kiekvieną iš socialinių garantijų ekonominiu terminu – „išmoka“. Paminėtina, kad Kodekse nėra nustatomi tokie socialinio pobūdžio tikslai valstybėms kaip teisė į mokslą, darbuotojų kvalifikacijos kėlimas, teisė steigti profesines sąjungas ir pan. Kodeksas iš esmės yra skirtas reglamentuoti iš darbo santykių kylančias pasekmes, kai darbuotojas tampa laikinai ar nuolat nedarbingas, netenka darbo, žūsta darbe ir t.t. Kita vertus, vien toks traktavimas būtų klaidingas, kadangi kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, reglamentuojant šeimos išmoką, Kodekso 43 straipsnis nustato, kad nurodyta išmoka yra garantuojama saugotinam asmeniui, kuris per nustatytą laikotarpį įgijo stažą nuo vieno įmokų mokėjimo ar darbo mėnesio arba šešių gyvenimo atitinkamoje valstybėje mėnesių, todėl, išmokos mokėjimas siejamas ne tik su darbo stažu, bet gali priklausyti ir nuo gyvenimo valstybėje laikotarpio.

Šiame skyriuje buvo aptarti svarbiausi Europos regioniniai dokumentai – Chartija ir Kodeksas - nustatantys socialines žmogaus teises ir socialinės apsaugos standartus, kurie padeda įgyvendinti susitarimus, standartizuojančius šalių narių socialinę ir teisinę praktiką. Kaip jau buvo minėta Lietuva yra ratifikavusi Chartiją, tačiau Kodeksas vis dar nėra ratifikuotas, todėl socialinės apsaugos standartų įgyvendinimo srityje tai laikytina silpnybe, kadangi Kodeksas yra vienas iš pagrindinių Europos Tarybos priimtų dokumentų, nustatantis socialinės apsaugos standartus ir nukreiptas į socialiniu teisingumu pagrįstą socialinės apsaugos modelio plėtojimą, skirtą rasti bendrus sprendimus iššūkiams, išskylantiems visuomenei spręsti.

1.3. Socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai Europos Sąjungos teisėje

Šios dalies pirmuose skyriuose buvo analizuojamos socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai nustatyti universaliose ir Europos regioniniuose žmogaus teises nustatančiuose dokumentuose. Manytina, kad taip pat yra tikslinga aptarti Europos Sąjungos teisėje nustatytus socialinės apsaugos standartus, siekiant platesnės ir gilesnės ekonominės bei politinės joje dalyvaujančių šalių integracijos. Viena vertus, Europos Sąjungos lygmeniu nustatytus socialinės apsaugos standartus galima būtų nagrinėti kaip Europos regioniniu lygmeniu nustatytus standartus,

vis dėl to negalima pamiršti, kad Europos Sąjungos teisė yra *sui generis* teisės sistema, kuri turėdama tarptautinę prigimtį turi ir nacionalinių teisės sistemų savybių t.y. tiesioginis taikymas ir tiesioginis veikimas. Reikia prisiminti, kad Europos Sąjunga (t.y. Europos Bendrija) buvo įsteigta siekiant sukurti bendrą rinką, tačiau palaiapsniui dėl Europos Teisingumo Teismo bylose priimtų sprendimų Europos Sąjungos teisėje atsirado ir žmogaus teisių apsaugos institutas, kaip glaudžiai susijęs su ekonominiiais Europos Sąjungos tikslais, bei kertinėmis Europos Sąjungos laisvėmis.

Nagrinėjant Europos Sąjungos teisėje nustatytus socialinės apsaugos standartus taip pat būtina pabrėžti, kad jie yra skirti įgyvendinti ne tik valstybėms narėms, bet ir Europos Sąjungos institucijoms leidžiančioms Europos Sąjungos teisės aktus.

Europos Sąjunga, rūpindamasi ekonomikos plėtra ir vieningos rinkos kūrimu, ilgą laiką neturėjo vientiso dokumento, garantuojančio bei ginančio žmogaus ekonomines ir socialines teises. Taigi 1989 m. gruodžio 9 d. valstybių, Europos Bendrijos narių, valstybių ir vyriausybių vadovų susitikime Strasbūre buvo priimta Bendrijos darbuotojų pagrindinių socialinių teisių chartija (toliau – Bendrijos darbuotojų chartija). Nepaisant to, kad šis dokumentas yra deklaratyvaus pobūdžio, jis ženkliai įtakojo Europos Sąjungos teisės aktų leidybą. Bendrijos darbuotojų chartijos preambulėje skelbiama, kad šios chartijos priėmimą paskatino Tarptautinės darbo organizacijos konvencijos ir Europos Tarybos Europos socialinė chartija, kuri buvo priimta 28 metais anksčiau. Bendrijos darbuotojų chartijoje deklaruojami tik pagrindiniai socialinės politikos siekiai. Joje nenumatytos konkrečios prievolės, jas prisiimti paliekama valstybėms – Europos Sąjungos narėms. Nors ši Chartija iki 2000 metų buvo pagrindinis dokumentas kuriantis Europos Sąjungos socialinę dimensiją, tačiau reikia pastebėti, kad valstybės narės vykdo savarankišką socialinę politiką. Be to, visos Europos Sąjungos valstybės, būdamos Europos Tarybos Socialinės chartijos dalyvėmis, vadovaujasi jos reikalavimais. Pagal Bendrijos darbuotojų chartiją, Europos Sąjunga yra įpareigota numatyti pagrindines darbuotojų socialines teises pagal šias kategorijas:

- Laisvas asmenų judėjimas (Bendrijos darbuotojų chartijos nuo 1 iki 3 straipsnio);
- Darbas ir atlyginimas (Bendrijos darbuotojų chartijos nuo 4 iki 6 straipsnio);
- Gyvenimo ir darbo sąlygų gerinimas (Bendrijos darbuotojų chartijos 7 ir 9 straipsniai);
- Socialinė apsauga (Bendrijos darbuotojų chartijos 10 straipsnis);
- Teisė jungtis į asociacijas ir kolektyvinių derybų laisvė (Bendrijos darbuotojų chartijos straipsniai nuo 11 iki 14);
- Profesinis mokymas (Bendrijos darbuotojų chartijos 15 straipsnis);
- Vienodas požiūris į vyrus ir moteris (Bendrijos darbuotojų chartijos 16 straipsnis);
- Darbuotojų informavimas, konsultavimas ir dalyvavimas (Bendrijos darbuotojų chartijos 17 ir 18 straipsniai);

- Sveikatos apsauga ir sauga darbo vietoje (Bendrijos darbuotojų chartijos 19 straipsnis);
- Apsauga nuo vaikų ir paauglių (Bendrijos darbuotojų chartijos 20 ir 23 straipsniai);
- Pagyvenusių asmenų teisės (Bendrijos darbuotojų chartijos 24 ir 25 straipsniai);
- Neįgaliųjų asmenų teisės (Bendrijos darbuotojų chartijos 26 straipsnis)³⁸.

Bendrijos darbuotojų chartijoje atspindimas valstybių narių įsipareigojimas siekti socialinės politikos ir darbo teisės nustatytų tikslų, jos 28 straipsnis nustato: „Europos Vadovų Taryba ragina Komisiją, jos įgaliojimų srityje, kuo skubiau imtis galimų iniciatyvų, siekdama, kad būtų priimtos teisinės priemonės, kurios padėtų veiksmingai įgyvendinti šias teises Bendrijos kompetencijos srityje ir laikytis šių teisių vidaus rinkoje.“

Nepaisant Bendrijos darbuotojų chartijos deklaratyvaus pobūdžio ir Jungtinės Karalystės vyriausybės prieštaravimų, šis dokumentas padėjo iniciatyvas užimtumo ir darbo santykių politikos srityje, dėl to 1990 metais buvo pradėtas intensyvus socialines apsaugos standartus nustatančių direktyvų leidybos procesas. Tarp kurių galima paminėti 1992 m. Direktyvas dėl nėštumo ir motinystės, 1993 m. Darbo laiko direktyvą, 1994 m. Europos darbų tarybos direktyvas nustatančias gaires dėl tėvystės atostogų, darbo ne visą darbo dieną ir darbo pagal terminuotas darbo sutartis.

Bendrijos darbuotojų chartija įtakojo kito svarbaus Europos Sąjungos dokumento, skirto žmogaus teisių apsaugai ir be politinių nustatančio ir socialines teises, priėmimą t.y. 2000 m. gruodžio 7 d. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – ES chartija). Taigi toliau analizuojant Europos Sąjungos teisėje nustatytus socialinius standartus, reikia pasakyti, kad 2009 m. gruodžio 1 d. įsigaliojus Lisabonos sutarčiai Europos Sąjungos sutarties 6 straipnio 1 dalyje buvo nustatyta, kad „Sąjunga pripažįsta 2000 m. gruodžio 7 d. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, patikslintoje 2007 m. gruodžio 12 d. Strasbūre, išdėstytas teises, laisves ir principus; Chartija turi tokią pat teisinę galią, kaip ir Sutartis“³⁹, ši nuostata yra reikšminga tuo, kad ES chartija tampa teisiškai privaloma, o žmogaus teisių apsauga tampa nebe antriniu Europos Sąjungos tikslu. Be to, esant tam tikroms Europos Sąjungos teisėje nustatytoms sąlygoms ES chartijos nuostatos gali būti taikomos tiesiogiai. Taigi šiame dokumente nustatytos tokios Europos Sąjungos piliečių socialinės teisės:

- teisė į darbą užsiimant laisvai pasirinkta profesija ar veikla, trečiųjų šalių piliečiams, turintiems leidimą dirbti Europos Sąjungos narių teritorijoje, garantuojamos tokios pačios darbo sąlygos kaip ir Europos Sąjungos piliečiams (ES Chartijos 15 straipsnis);
- pagyvenusių žmonių teisė gyventi oriai ir nepriklausomai bei dalyvauti visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime (ES Chartijos 25 straipsnis);

³⁹ Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija//Europos Sąjungos oficialusis leidinys. 2008, Nr. C 115/15.

- neįgaliųjų asmenų teisė naudotis priemonėmis, užtikrinančiomis jų nepriklausomumą, socialinį bei profesinį integravimą ir dalyvavimą bendruomenės gyvenime (ES Chartijos 26 straipsnis);
- darbuotojų teisė į informaciją ir konsultacijas įmonėje (ES Chartijos 27 straipsnis);
- teisė į kolektyvines derybas ir kolektyvinių veiksmų teisė (ES Chartijos 28 straipsnis);
- teisė naudotis įdarbinimo tarnybų paslaugomis (ES Chartijos 29 straipsnis);
- teisė į apsaugą nepagrįsto atleidimo iš darbo atveju (ES Chartijos 31 straipsnis);
- teisė į tinkamas ir teisingas darbo sąlygas (ES Chartijos 31 straipsnis);
- įtvirtintas vaikų darbo uždraudimas ir jaunų žmonių apsauga darbe (ES Chartijos 32 straipsnis);
- šeimos teisė į teisinę, ekonominę ir socialinę apsaugą (ES Chartijos 33 straipsnis);
- teisė į socialinę apsaugą ir socialinę paramą (ES Chartijos 34 straipsnis).⁴⁰

Taigi Europos Sąjungos lygmeniu socialinės teisės yra nustatomos pakankamai pažangiai, o Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 51 straipsnis nustato, kad jos nuostatos skirtos Europos Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams bei valstybėms narėms tais atvejais, kai šios įgyvendina Sąjungos teisę.

Aptarus svarbiausius Europos Sąjungos lygmeniu socialines teises nustatančius dokumentus, matyti, kad nors Bendrijos darbuotojų chartija yra deklaratyvaus pobūdžio, tačiau didžioji dalis joje nustatytų teisių buvo perkeltos į ES chartiją, kuri pastaraisiais metais įgijo tokią pačią teisinę galią kaip ir Europos Sąjungos Steigimo sutartis ir Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo. Minėtos chartijos įtakojo ir įtakoja antrinės Europos Sąjungos teisės aktų leidybą, kuriuose yra nustatomi minimalūs socialinės apsaugos standartai.

Šioje darbo dalyje buvo apibrėžta tarptautinių socialinės apsaugos standartų sąvoka, nustatyta, kokiuose tarptautiniuose teisės aktuose jie yra nustatomi. Tarptautinių sutarčių vieta Lietuvos teisės sistemoje buvo nagrinėjama siekiant praktinėje darbo dalyje tinkamai nustatyti šių standartų įtaką Lietuvos socialinės apsaugos sistemai. Pasirinkus E. Mačiulskaja ir K. V. Dobromyslov pateiktą tarptautinių socialinės apsaugos standartų klasifikaciją pagal jų teritorinį taikymą buvo analizuojami svarbiausi universalūs ir regioniniai dokumentai, aptartos svarbiausios jose nustatytos socialinės teisės ir jų grupės. Lietuvai esant Europos Sąjungos nare buvo apžvelgti svarbiausi Europos Sąjungos dokumentai, nustatantys socialinės apsaugos standartus. Dėl to, kad dvišalės tarptautinės sutartys nenustato socialinės apsaugos standartų, o tik jas koordinuoja, jų nuostatos darbe nagrinėjamos nebuvo. Galima tik paminėti, kad Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, jos kompetencijai priskirtais klausimais Lietuva yra pasirašiusi, prisijungusi ar ratifikavusi 79 tarptautines sutartis: 59 daugiašales (1 iš

⁴⁰ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija.

Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/32007X1214/hm/C2007303LT.01000101.htm>>.

jų denonsuota) ir 20 dvišalių sutarčių (iš jų 13 sutarčių socialinės apsaugos srityje ir 7 įdarbinimo srityje).⁴¹ Lietuvos Respublika yra pasirašiusi 13 tarptautinių dvišalių socialinės apsaugos sutarčių: 8 dėl socialinės apsaugos (su Baltarusija, Čekija, Estija, Latvija, Nyderlandų Karalyste, Rusija, Suomija ir Ukraina) - jos apima šias socialinės apsaugos išmokas: ligos ir motinystės išmokas; invalidumo išmokas, senatvės išmokas; išmokas maitintojo netekusiems asmenims; išmokas dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų; išmokas mirties atveju; bedarbio išmokas ir išmokas šeimai; 4 tik dėl pensijų (su JAV, Kanada, Lenkija ir Rusija) ir 1 (su Estija) dėl darbo stažo įskaitymo, kai darbo stažas buvo įgytas buvusioje TSRS teritorijoje.

Šioje darbo dalyje nebuvo keltas tikslas kiekvieną tarptautinį socialinės apsaugos standartą ar jo nuostatą lyginti su konkrečiais nacionaliniais teisės aktais ir jų nuostatomis, tai bus padaryta antrojoje šio darbo dalyje.

⁴¹ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Tarptautinės sutartys. Prieiga per internetą <<http://www.socmin.lt/index.php?1061780913>>.

2. TARPTAUTINIŲ SOCIALINĖS APSAUGOS STANDARTŲ ĮTAKA ATSKIRŲ SOCIALINIŲ RIZIKŲ APSAUGAI LIETUVOJE

Pradedant analizuoti atskiroms socialinėms rizikoms t.y. senatvei, motinystei (tėvystei) ir vaikų apsaugai skirtų tarptautinių socialinės apsaugos standartų įtaką ir įgyvendinimo lygmenį Lietuvos socialinėje apsaugos sistemoje, reikia pasakyti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtintos šios pagrindinės socialinės teisės:

- 1) teisė į darbą (48 straipsnio 1–3 dalys, 49 straipsnis, 39 straipsnio 2 dalis, 50 straipsnis, 51 straipsnis);
- 2) teisė į socialinę apsaugą (52 straipsnis, 146 straipsnis);
- 3) teisė į sveikatos apsaugą (53 straipsnis, 54 straipsnis);
- 4) šeimos teisė į apsaugą (38 straipsnio 1–2 dalys, 39 straipsnio 1, 3 dalys).

Aiškindamas Konstitucijos 52 straipsnį Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota, kiekvienas jos pilietis turėtų teisę į socialinę apsaugą ir būtų socialiniai aprūpintas, t.y. visuomenės prisidėjimui prie išlaikymo tų savo narių, kurie dėl įstatymuose numatytų priežasčių negali apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti, pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas; kad socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją, padeda asmeniui apsisaugoti nuo galimos socialinės rizikos; kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos, laiduojančios teisę į socialinį aprūpinimą, įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones; kad Konstitucijos 52 straipsnio formuluotė „valstybė laiduoja“ *inter alia* reiškia, jog įvairios socialinės paramos rūšys garantuojamos tiems asmenims ir tokiais pagrindais, kurie nustatyti įstatymais; kad atskiros socialinės paramos rūšys, asmenys, kuriems skiriama socialinė parama, socialinės paramos skyrimo ir mokėjimo pagrindai, sąlygos, dydžiai gali būti nustatyti tik įstatymu; kad socialinės paramos santykių reguliavimas įstatymais yra viena svarbiausių konstitucinės teisės į socialinę paramą garantijų.⁴² Taigi, kaip matyti, asmens socialinės teisės yra įtvirtintos ir mūsų nacionalinėje teisėje aukščiausiu lygmeniu t.y. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtos tik pagrindinės gairės, o jų įgyvendinimas yra reglamentuojamas įstatyminiu ir poįstatyminiu lygmeniu.

⁴² Lapinskas K. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007, P. 62.

2.1. Socialinės apsaugos priemonės senatvės atveju

Senatvės priskyrimas socialinės apsaugos rizikų grupei yra pagrįstas tuo, kad asmuo dėl senyvo amžiaus nebegali užsidirbti pakankamai lėšų, todėl jam reikalinga visuomenės parama, kuri yra išreiškiama išmokos pavidalu t.y. mokant pensiją. Taip pat neretai šiai asmenų grupei numatomos kitos socialinės paslaugos ir socialinė parama. Pradedant nagrinėti senatvės socialinės apsaugos rizikai priskiriamų asmenų grupei taikomus socialinės apsaugos standartus tarptautiniu lygmeniu ir jų įtaką Lietuvos socialinės apsaugos sistemai, visų pirma, būtina apibrėžti kokie asmenys yra priskiriami pagyvenusių asmenų kategorijai.

Atsižvelgiant į Jungtinių Tautų statistikos įstaigų praktiką, „pagyvenusio žmogaus“ terminu turėtų būti vadinami asmenys, sukakę 60 metų ir vyresni.⁴³ Pažymėtina, kad EUROSTAT (Europos Sąjungos statistikos įstaiga) duomenimis „pagyvenusiu asmeniu“ laikomas asmuo, sukakęs 65 metų, kadangi Europos Sąjungoje 65 metai yra bendriausias pensijos amžius.⁴⁴

Lietuvos Respublikos įstatymuose nėra įtvirtinta „pagyvenusio žmogaus“ sąvoka, tačiau vadovaujantis Statistikos departamento duomenimis⁴⁵ ir atlikus teisės aktų analizę, galima teigti, kad Lietuvos Respublikoje pagyvenusių žmonių kategorijai priskiriami asmenys nuo 60 metų. Pabrėžtina, kad pastaroji amžiaus riba ne visiškai sutampa su senatvės pensijos amžiumi, nustatytu Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 21 straipsnio 1 dalyje, kurioje numatyta, kad senatvės pensijos amžius moterims yra 60 metai, o vyrams 62 metai ir 6 mėnesiai.⁴⁶ Vis tik, reikėtų paminėti, jog tokia klasifikacija negali būti absoliuti, nes net ir asmenys, nepasiekę minėtos 60 metų amžiaus ribos, susiduria su pagyvenusiems žmonėms būdingomis problemomis, kurių esminė priežastis - vyresnis amžius. Praktika rodo, jog asmenų, perkopusių 50 metų amžiaus ribą, o neretai ir jaunesnių, galimybės įsidarbinti arba išlaikyti turimą darbo vietą yra žymiai mažesnės nei jaunesnių, o ypač, jeigu tokių asmenų kvalifikacija yra žemesnė, o profesija neatitinka darbo rinkos reikalavimų. Beje, vadovaujantis Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymo 4 straipsnio 1 dalies 7 punktu, vyresni kaip 50 metų darbingo amžiaus darbingi asmenys, yra priskiriami prie papildomai darbo rinkoje remiamų bedarbių kategorijos⁴⁷. Taigi, darytina

⁴³ The economic, social and cultural rights of older persons: 08/12/95. CESCR General comment 6 (General Comments). Thirteen session. 1995. Prieiga per internetą: <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm>>.

⁴⁴ Pažeidžiamiausių socialinių grupių teisių padėtis.

Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0103803.doc>>.

⁴⁵ Pagyvenę žmonės 2008 metais. Prieiga per internetą: <<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=6847>>.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas//Valstybės žinios. 2006, Nr. 73-2762; 2009, Nr. 86-3638.

išvada, jog pagyvenusio žmogaus teisių apsaugos specialųjį režimą taikyti tik asmenims, sukakusiems 60 metų ir vyresniems nėra visiškai teisinga.

Siekiant išskirti socialinės apsaugos standartus taikumus šiai asmenų grupei reikia paminėti, kad 1991 metų Generalinės Asamblėjos patvirtinus tokius Jungtinių Tautų principus pagyvenusių žmonių klausimais:⁴⁸

„nepriklausomybė“ – vyresniems žmonėms turi būti prieinami pajamas sukuriantys ištekliai (maistas, vanduo, apranga, būstas, saugi aplinka) ir veikla (darbas, švietimas, kvalifikacijos kėlimas ir pan.);

„dalyvavimas“ – reiškiantis, kad ši asmenų grupė turi teisę išsaugoti integruotumą bendruomenės gyvenime ir aktyviai dalyvauti kuriant politiką, veikiančią jų gerovę;

„globa“ – socialinės paslaugos ir sveikatos priežiūros paslaugos turi būti prieinamos, užtikrinančios optimalią jų fizinę, dvasinę ir emocinę gerovę;

„saviraiškumas“ (pilnavertiškumas) – turi būti prieinami švietimo, kultūros, dvasiniai ir rekreaciniai ištekliai;

„orumas“ – nustatantis turėti galimybę gyventi oriai ir saugiai, būti laisviems nuo protinio ir fizinio išnaudojimo, būti nediskriminuojamiems dėl amžiaus, rasiniais ir etniniais pagrindais.

Pažymėtina, kad nors ir nėra atskiro tarptautinio dokumento skirto pagyvenusių žmonių teisių apsaugai, tačiau pataisytos Chartijos 23 straipsnis reglamentuoja pagyvenusių žmonių teisę į socialinę apsaugą (verta pastebėti, kad 23 straipsnis yra vienas iš pataisytos Chartijos straipsnių, kurių Lietuva nėra ratifikavusi,⁴⁹ taigi Lietuva nėra įsipareigojusi jo laikytis). Taip pat galima pridurti, kad nors Pakte tiesiogiai nenustatyta, kad jis yra taikomas pagyvenusių žmonių teisėms, tačiau, kadangi Deklaracija skelbia, kad visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis, o Pakto nuostatos visuomenės nariams yra taikomos be išimčių, todėl darytina išvada, kad pagyvenę žmonės turi tokią pačią teisę naudotis Pakte įtvirtintomis teisėmis kaip ir kitos asmenų grupės. Europos Sąjungos lygmeniu ES Chartijos 23 straipsnis nustato, kad pagyvenę žmonės turi teisę gyventi oriai ir nepriklausomai bei dalyvauti visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime. Taigi pagyvenusių asmenų teisių ginimas yra nustatytas tarptautiniu lygmeniu. Toliau darbe pagyvenusių žmonių teisės bus analizuojamos atsižvelgiant į Deklaracijos, pataisytos Chartijos ir Pakto nuostatas.

Šiame darbo skyriuje bus nagrinėjama pagyvenusių asmenų teisė į aprūpinimą pensija, socialines paslaugas ir kitokią socialinę paramą bei jų teisė į būstą ir medicininę priežiūrą.

⁴⁸ United Nations Principles For Older Persons. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/ageing/un_principles.html>.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1996 metų Europos socialinės chartijos (pataisytos) ratifikavimo“//Valstybės žinios. 2001, Nr. 49-1699.

2.1.1. Pagyvenusių asmenų teisė į aprūpinimą pensija, socialines paslaugas ir kitą socialinę paramą

Europos socialinės chartijos (pataisytos) 23 straipsnyje, skirtame pagyvenusių asmenų teisei į socialinę apsaugą, įvardintų „pakankamų lėšų“ įprasta forma yra senatvės pensija, kuri dažniausiai mokama pagal valstybines pensijų schemas. D. Peters išskiria tokias pagrindines rūpinimosi senatvės rizika sistemas:

- 1) privalomas arba neprivalomas valstybinis draudimas pagal įstatymą;
- 2) privalomos arba neprivalomos pensijų schemas pagal kolektyvines sutartis;
- 3) individualios privačių pensijų schemas.⁵⁰

Europos socialinių teisių komiteto (15 nepriklausomų ir bešališkų narių šešerių metų kadencijai Europos Tarybos Ministrų Komiteto renkama institucija⁵¹) nuomone, nurodytos pajamos turi užtikrinti pagyvenusio žmogaus galimybę išlikti pilnaverčiu visuomenės nariu kiek įmanoma ilgiau. Šių pajamų turi pakakti aktyviam dalyvavimui visuomenės, socialiniame ir kultūriniame gyvenime.⁵²

Taigi teigtina, kad Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 9 straipsnio nuostatos, skelbiančios, kad valstybės, šio Pakto šalys, pripažįsta kiekvieno žmogaus teisę į socialinę apsaugą, įskaitant socialinį draudimą, iš esmės, reiškia, kad valstybė privalo imtis pakankamų priemonių, kuriomis, įstatymų lygiu, būtų nustatytas bendras privalomasis senatvės draudimas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnis skelbia, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais.⁵³

Privalomas senatvės draudimas, šiuo atveju – pensijų draudimas, yra nustatytas Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymu ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymu. Pastarasis įstatymas nustato asmenų, draudžiamų valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, kategoriją ir pensijų skyrimo sąlygas (pensijų sandara ir dydžio nustatymo taisyklės, pensijų draudimo stažo reikalavimus, senatvės pensijos amžių ir t.t.) Pažymėtina, kad Europos socialinių teisių komitetas skatina valstybes nustatyti lankstų senatvės pensijos amžių, priklausomai nuo užimtumo srities, darbinių pagyvenusių žmonių sugebėjimų,

⁵⁰ Pieters D. Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. Vilnius: Eugrimas. 1998, P. 60.

⁵¹ European Committee of Social Rights. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/ecs/ecsdefault_EN.asp>.

⁵² The economic, social and cultural rights of older persons: 08/12/95. CESCR General comment 6 (General Comments). Thirteen session, 1995. Prieiga per internetą: <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm>>.

⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios, Nr. 1992, Nr. 33-1014.

atsižvelgiant į demografines, ekonomines ir socialines aplinkybes.⁵⁴ Europos socialinės apsaugos kodekso 5 dalies straipsniai garantuoja apsaugomiems asmenims aprūpinimą senatvės išmoka, nustatytas amžius negali būti didesnis kaip 65 metai arba didesnis už tokį amžių, kai ši amžių sulaukusių nuolatinių gyventojų skaičius yra ne mažesnis kaip 10 procentų visų iki šio amžiaus esančių nuolatinių gyventojų, bet vyresnių kaip 15 metų skaičiaus. Vis dėl to, Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas nediferencijuoja valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos amžiaus. Kaip jau buvo minėta, mūsų valstybėje pensijos amžius priklauso nuo lyties t.y. moterų senatvės pensijos amžius yra 60 metų, o vyrų – 62 metai ir 6 mėnesiai. Kita vertus, negalima nepaminėti, kad tam tikrus ypatumus nustato Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas, kadangi šio įstatymo 3 straipsnyje yra nuostata, kad pareigūnų ir karių valstybinė pensija skiriama ir išmokama išėjusiems iš tarnybos pareigūnams ir kariams, ištarnavusiems vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente ar jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse, muitinės sistemoje (dirbusiems muitinės mobiliosiose grupėse ar muitinės postuose arba atlikusiems operatyvinę veiklą ir (arba) ikiteisminį tyrimą) 20 ir daugiau metų.⁵⁵ Palyginimui Didžiojoje Britanijoje, Nyderlanduose, Vokietijoje, Italijoje pensinis amžiaus vyrams siekia 65 metus, o moterims - 60 metų. „Sodrai“ nesurenkant pakankamai lėšų, daugumai Europos partnerių ilginant pensinį amžių Lietuvoje jau pradama diskutuoti apie ketinimą ilginti pensinį amžių iki 65-erių.

Pataisytoje Chartijoje yra nustatytas reikalavimas, kad šalys užtikrintų, jog pagyvenęs žmogus neliktų be pajamų. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 20 straipsnyje yra nustatyti šie pagrindiniai reikalavimai senatvės pensijai gauti: 1) senatvės pensijos amžius ir 2) minimalus socialinio draudimo stažas. Vadovaujantis minėto įstatymo 22 straipsnio 1 dalimi minimalaus socialinio draudimo stažas yra 15 metų; būtinasis – 30 metų.⁵⁶ Manytina, kad toks stažas yra pakankamai didelis, todėl tikėtina, kad pragyvenimui skirtos lėšos turės būti gaunamos ne iš socialinio draudimo lėšų. Reikėtų svarstyti galimybę švelninti draudimo stažo reikalavimus ar net jų atsisakyti, lemiamą įtaką, apibrėžiant teisę į pensiją bei jos dydį, skiriant draudimo įmokų dydžiui. Kadangi didžiausia socialinio draudimo tarifo dalis tenka darbdaviui, o ne darbuotojui, tai iš tiesų pats darbuotojas labai mažai gali įtakoti įmokų mokėjimą, kuris dabartiniu metu tos svarbus „Sodrai“.

⁵⁴ The economic, social and cultural rights of older persons: 08/12/95. CESCR General comment 6 (General Comments). Thirteen session, 1995. Prieiga per internetą: <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm>>.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr. 71-2558.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas// Valstybės žinios. 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

Šiame kontekste svarbu tai, kad yra numatyta galimybė asmeniui gauti valstybinę socialinio draudimo senatvės pensiją pagal Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymą.⁵⁷ Vadovaujantis šiuo įstatymu būtinos sąlygos gauti išankstiniai pensijai yra šios:

- 1) iki nustatyto senatvės pensijos amžiaus asmeniui yra likę ne daugiau kaip 5 metai;
- 2) asmuo turi ne mažesnę kaip 30 metų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą;
- 3) paskutinius 12 mėnesių iki kreipimosi dėl išankstinės senatvės pensijos įstatymų nustatyta tvarka buvo registruotas bedarbiu Lietuvos darbo biržos teritorinėje darbo biržoje;
- 4) negauna kitų valstybinių socialinio draudimo, valstybinių, šalpos pensijų.⁵⁸

Tokią išankstinę pensiją gavusiems asmenims valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos dydis mažinamas dydžiu, kurį sudaro apskaičiuotos pensijos 0,4 procento, padauginto iš pilnų mėnesių, kuriuos asmuo gavo išankstinę senatvės pensiją, skaičiaus. Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinajame įstatyme⁵⁹ tarp kitų nuostatų, reglamentuoja ir valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų bei šių pensijų gaunantiems draudžiamųjų pajamų asmenims perskaičiavimo tvarką. Nekeliant šiame darbe tikslo pateikti detalių skaičiavimų kiek yra mažinamos pensijos, ypač pensijos dirbantiems asmenims, atkreiptinas dėmesys į tai, kad šis klausimas įstatymo leidėjo buvo sprendžiamas įvairiai, senatvės pensijos mokėjimas draudžiamųjų pajamų turintiems asmenims buvo siejamas su amžiumi, pajamų dydžiu, draudimo stažu ir pan. (žr. skirtingu metu galiojusias Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo redakcijas). Tačiau šie reikalavimai tikslingi, kai šiuo metu sunki Lietuvos ekonominė padėtis, vis sunkiau susirasti darbo priešpensinio amžiaus žmonėms. Dažniau pasitaiko, kad sulaukę pensinio amžiaus negauna pensijos, nes trūksta kelerių mėnesių iki reikiamo socialinio draudimo stažo.

Nors pirmojoje šio darbo dalyje nebuvo nagrinėta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, kadangi joje reglamentuojamos žmogaus politinės ir pilietinės teisės, vis dėl to būtina pastebėti, kad senatvės pensija gali būti suprantama ne tik kaip asmens socialinė teisė, bet ir kaip asmens teisė į nuosavybę sudėtinė dalis. Todėl Lietuvoje nustatytas įstatyminis teisė į senatvės pensiją reglamentavimas gali kelti abejonių dėl atitikimo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsniui, nustatančiam, kad kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe, iš nieko

⁵⁷ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas//Valstybės žinios. 2003, Nr. 114-5116.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas//Valstybės žinio. 2003, Nr. 114-5116.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinąjį įstatymą//Valstybės žinios. 2009, Nr. 152-6820.

negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais.⁶⁰ Valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos yra mokamos iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto lėšų, formuojamo iš pačių apdraustųjų ir jų darbdavių mokamų valstybinio socialinio draudimo įmokų. Iš esmės, pensijos dydis priklauso nuo asmens sumokėtų įmokų dydžio. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, kad pensininkas, nepriklausomai nuo to, turi jis draudžiamųjų pajamų ar neturi, vadovaudamasis teisėtų lūkesčių principu, gali pagrįstai tikėtis gauti atitinkamo dydžio senatvės pensiją. Pažymėtina, kad senatvės pensininkas, kuris turi draudžiamųjų pajamų po teisės į senatvės pensiją įgijimo momento, nėra atleidžiamas nuo socialinio draudimo įmokų nuo tų draudžiamųjų pajamų mokėjimo pareigos, taigi, proporcingai ta dalimi turėtų didėti jam priklausanti pensija, ir toks lūkestis būtų teisėtas.⁶¹ Socialinės pašalpos paskyrimas sukuria pašalpos gavėjui teisėtus lūkesčius, kad nustatyto dydžio pašalpa bus mokama visą pašalpos laikotarpį.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs teisės į pensiją kaip nuosavybės teisės aspektą: asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija yra paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t.y. teisę į nuosavybę; ši teisė turi būti saugoma bei ginama ir pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnį.⁶² Tai yra kertinis pensijų kaip privačios nuosavybės konstitucinės doktrinos teiginys.

Kita vertus, pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją valstybė, kaip visos visuomenės organizacija, turi priedermę rūpintis savo nariais senatvės, invalidumo, nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei įstatymuose numatytais atvejais. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1997 m. kovo 12 d. Nutarime konstatavo, kad socialinio aprūpinimo priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją, padeda asmeniui apsisaugoti nuo galimų socialinių rizikų. Pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasikliauti vien valstybės laiduojama socialine apsauga.⁶³ Taigi pensijos turi tiek socialinį, tiek asmens teisės į nuosavybę aspektus.

⁶⁰ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.

⁶¹ Pažeidžiamiausių socialinių grupių teisių padėtis.

Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0103803.doc>>.

⁶² Lapinskas K. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007, P. 62.

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. Nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) Atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai//Valstybės žinios. 2002, Nr. 113-5057.

Konstitucinis Teismas taip pat ne kartą yra išaiškinęs ir tai, kokioms sąlygoms esant pensijos gali būti mažinamos ir kaip toks mažinimas turi būti kompensuojamas: valstybėje gali susidaryti tokia ypatinga situacija (ekonominė krizė, gaivalinė nelaimė ir kt.), kai objektyviai trūksta lėšų, būtinų pensijoms mokėti. Tokiais išimtiniais atvejais pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, taip pat ir mažinant paskirtas bei mokamas pensijas tokiu mastu, koku būtina užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes. Sumažintos pensijos gali būti mokamos tik laikinai, t.y. tik tol, kol valstybėje yra susidariusi ypatinga situacija. Tačiau net ir tokiais išimtiniais atvejais pensijos negali būti mažinamos pažeidžiant Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintą asmens ir visuomenės interesų pusiausvyrą, toks pensijų mažinimas turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą.⁶⁴ Lietuvai vertėtų susimastyti apie įvedimą saugiklių, kurie užtikrintų būsimų pensijų garantijas į teisėtą ir saugias pensijas.

Visgi reikia pastebėti, kad senatvės pensija negali būti laikoma universaliu instrumentu, kuris užtikrins bet kokių pagyvenusių asmenų poreikių patenkinimą, kai kurie specialieji poreikiai negali būti neaptarti teisės aktuose. Europos socialinės chartijos 23 straipsnis nurodo, kad pagyvenusiems asmenims turi būti skiriama pakankamai lėšų, leidžiančių jiems normaliai gyventi ir aktyviai dalyvauti visuomenės, socialiniame ir kultūriniame gyvenime. Vienas tam skirtas teisės aktas yra Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas.⁶⁵ Šiame įstatyme socialinės paslaugos apibrėžiamos kaip paslaugos, kuriomis suteikiama pagalba asmeniui (šeimai), dėl amžiaus, neįgalumo, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimoms) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime.

Socialinės paslaugos senyvo amžiaus asmeniui teikiamos sudarant sąlygas kuo ilgiau jam gyventi savo namuose, šeimoje, savarankiškai tvarkyti savo buitį ir organizuojant pagalbą, suderintą su užimtumu, asmens sveikatos priežiūra ir specialiosios pagalbos priemonėmis, padedančią palaikyti socialinius ryšius su šeima, artimaisiais ir visuomene.

Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymo 7 ir 8 straipsniuose socialinės paslaugos yra skirstomos į:

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas „Dėl prokurorų ir karių valstybinių pensijų“//Valstybės žinios, 2002, Nr. 43-1636; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl valstybinių socialinio draudimo pensijų“//Valstybės žinios, 2002, Nr. 113-5057; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl pareigūnų ir karių valstybinių pensijų“//Valstybės žinios, 2003, Nr. 68-3094; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl valstybės tarnybos“//Valstybės žinios, 2004, Nr. 181-6708, 2004, Nr. 18; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas „Dėl teisėjų valstybinių pensijų“//Oficialus paskelbimas lapkričio 16 d.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas//Valstybės žinios. 2006, Nr. 17-589.

1) bendrasis - teikiamas asmeniui (šeimai), kurio gebėjimai savarankiškai rūpintis asmeniniu (šėimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime gali būti ugdomi ar kompensuojami atskiromis, be nuolatinės specialistų pagalbos teikiamomis paslaugomis. Prie tokių priskiriamos informavimo, konsultavimo, tarpininkavimo ir atstovavimo, sociokultūrinės paslaugos, transporto organizavimo, maitinimo organizavimo, aprūpinimo būtiniaisiais drabužiais ir avalyne bei kitos paslaugos;

2) specialiausias – teikiamos asmeniui (šeimai), kurio gebėjimams savarankiškai rūpintis asmeniniu (šėimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime ugdyti ar kompensuoti bendrųjų socialinių paslaugų nepakanka. Specialiosioms paslaugoms priskiriama socialinė priežiūra (visuma paslaugų, kuriomis asmeniui (šeimai) teikiama kompleksinė pagalba, kuriai nereikia nuolatinės specialistų priežiūros) ir socialinė globa (visuma paslaugų, kuriomis asmeniui teikiama kompleksinė pagalba, kuriai reikia nuolatinės specialistų priežiūros).

Europos socialinės chartijos (pataisytos) 23 straipsnyje nustatyta valstybių pareiga imtis priemonių, kurios garantuotų įstaigose gyvenantiems pagyvenusiems žmonėms atitinkamą globą, kartu gerbiant jų asmeninį gyvenimą, ir dalyvavimą priimant sprendimus dėl jų gyvenimo sąlygų šiose įstaigose.

Minėtos Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymo ir Europos socialinės chartijos (pataisytos) nuostatos yra svarbios, nepaisant to, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija sako, jog tėvų pareiga – išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, o vaikų pareiga – globoti tėvus senatvėje. Pilnamečių vaikų pareigą išlaikyti nedarbingus ir reikalingus paramos savo tėvus numato ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.205 straipsnis.⁶⁶

Paminėtinas Lietuvos Respublikos valstybinių šalpos išmokų įstatymas, kuris reglamentuoja valstybines šalpos išmokas asmenims, kuriems dėl jų neįgalumo, amžiaus ar dėl kitų šiame įstatyme nustatytų priežasčių teikiama valstybės šalpa⁶⁷, taip pat Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šėimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas⁶⁸, skirtas, įvertinus nepasiturinčių šėimų ir vienu gyvenančių asmenų turtą ir pajamas, kai suaugę šėimos nariai ir vieni gyvenantys asmenys yra išnaudoję visas kitų pajamų gavimo galimybes, nustatyti valstybės teikiamos piniginės socialinės paramos dydį ir teikimo sąlygas, gavėjų teises ir pareigas, finansavimo šaltinius.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos valstybinių šalpos išmokų įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 96-1873; 2005, Nr. 71-2556.

⁶⁸ Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šėimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas//Valstybės žinios. 2003, Nr. 73-3352; 2006, Nr. 130-4889.

Pastarojo įstatymo 7 straipsnyje yra nustatyta, kad viena iš sąlygų, gauti piniginę socialinę paramą, yra - asmuo sukanka senatvės pensijos amžiaus. Minima piniginė socialinė parama gali būti:

- 1) socialinė pašalpa;
- 2) būsto šildymo išlaidų, išlaidų šaltam vandeniui ir išlaidų karštam vandeniui kompensacijos.

Pastarųjų įstatymų pirminis tikslas nėra reglamentuoti socialinius apsaugos standartus konkrečiai pagyvenusiems asmenims, tačiau jų nuostatos taikomos ir šiai subjektų grupei.

Galima priėti prie išvados, kad minėtais įstatymais siekiama įgyvendinti pataisytos Europos socialinės chartijos 13 straipsnį, nustatantį bendrą teisės į socialinės paramos principą, ir šiame skyriuje ne kartą minėto 23 straipsnio nuostatas.

Šiame kontekste, galim pastebėti, kad be jau išvardintų socialinių paslaugų pagyvenusiems asmenims yra numatytos ir transporto lengvatos. Lietuvos Respublikos transporto lengvatų įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad teisę įsigyti vienkartinį važiavimo tolimojo reguliaraus susisiekimo autobusais, vienkartinį arba terminuotą vardinį važiavimo vietinio (miesto ir priemiestinio) reguliaraus susisiekimo autobusais ir troleibusais, keleiviniais traukiniais, reguliaraus susisiekimo laivais ir keltais bilietą su 80 procentų nuolaida turi asmenys, sukakę senatvės pensijos amžių, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas didelių specialiųjų poreikių lygis ir 80 metų ir vyresni asmenys.⁶⁹ Šio įstatymo 2 dalis nustato, kad teisę įsigyti vienkartinį važiavimo tolimojo reguliaraus susisiekimo autobusais, vienkartinį arba terminuotą vardinį važiavimo vietinio (miesto ir priemiestinio) reguliaraus susisiekimo autobusais ir troleibusais, keleiviniais traukiniais, reguliaraus susisiekimo laivais ir keltais bilietą su 50 procentų nuolaida turi asmenys, sukakę senatvės pensijos amžių, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas vidutinių specialiųjų poreikių lygis ir asmenys nuo 70 iki 80 metų. Reikia pastebėti, kad pensijos dydis, įvairios lengvatos bėgant metams kinta sąlyginai nedaug, kas ypatingai įtakoja pagyvenusių asmenų galimybės dalyvauti visuomenės gyvenime.

2.1.2. Pagyvenusių asmenų teisė į būstą ir medicininę priežiūrą

Europos socialinės chartijos (pataisytos) 23 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad šalis įsipareigoja imtis atitinkamų priemonių arba remti jas, sudarant sąlygas pagyvenusiems žmonėms laisvai pasirinkti gyvenimo būdą ir gyventi nepriklausomiems jiems įprastoje aplinkoje tiek, kiek jie

⁶⁹ Lietuvos Respublikos transporto lengvatų įstatymas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 32-890.

norės ir galės, aprūpinant juos gyvenamuoju plotu, atitinkančiu jų poreikius ir sveikatos būklę, arba teikiant pakankamą paramą jų būstui tinkamai pertvarkyti. Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 11 ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 25 straipsniais pripažįstama kiekvieno teisė į pakankamą savo ir savo šeimos gyvenimo lygį, įskaitant teisę turėti būstą.

Tarptautinio Vienos plano pagyvenusių žmonių klausimais rekomendacijose (19-24 straipsniuose) pabrėžiama, kad pagyvenusių žmonių aprūpinimas gyvenamuoju plotu turi būti vertinamas kaip tinkamas būstas, turintis ne tik materialinį, bet ir psichologinį bei socialinį pobūdį.⁷⁰ Atsižvelgiant į tai, nacionalinės tarnybos turi padėti pagyvenusiems žmonėms tęsti gyvenimą jų pačių namuose kiek įmanoma ilgiau, restauruodamos, rekonstruodamos ar patobulindamos jų namus bei užtikrindamos pagyvenusio žmogaus galimybę gauti tokias priemones.⁷¹ Kaip jau buvo minėta, Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatyme yra skatinamas pagyvenusių žmonių gyvenimas jų namuose, tuo tikslu yra plečiamas socialinių paslaugų teikimas namuose.

Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymo 4 straipsnio 1 dalies 4 punktą nustato, kad valstybės parama būstui įsigyti teikiama šeimoms ir asmenims, kurie yra sukakę senatvės pensijos amžiaus ir jiems nustatyta specialiųjų poreikių tenkinimo reikmė.⁷² Tokie asmenys turi teisę gauti subsidiją būsto kredito daliai apmokėti ir teisę į savivaldybės socialinį būstą. Kitomis įstatymo numatytais teisėmis, pavyzdžiui, valstybės parama daugiabučiams namams modernizuoti, pagyvenę asmenys gali naudotis bendrąja tvarka.

Pagyvenusio asmens būsto pritaikymo jo poreikiams reglamentuojančio specialaus teisės akto nėra, tačiau toks pritaikymas vykdomas remiantis neigaliųjų teises reglamentuojančiais teisės aktais.

Vienas iš socialinės apsaugos tikslų yra padaryti esamą sveikatos priežiūros sistemą vienodai prieinamą visiems asmenims, kuriems ji reikalinga. Socialinė sveikatos apsaugos sistema paprastai apima praktikuojančių gydytojų, terapeutų, stomatologų, akušerių, seselių ir kito medicinos personalo paslaugas. Šioms paslaugoms taip pat priskiriamas stacionarinis gydymas ligoninėse bei kai kurios medicinos priežiūros namuose formos. Be to, ši sistema apima ir vaistų

⁷⁰ The Vienna International Plan of Action on Aging was adopted by the World Assembly on Aging held in Vienna, Austria from 26 July to 6 August 1982.

Prieiga per internetą: <http://www.monitoringris.org/documents/norm_glob/vipaa.pdf>.

⁷¹ Social Protection in the European Social Charter//Human Rights. Social Charter monographs. No.7., Council of Europe Publishing, 2000 (2nd edition).

Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0103803.doc>>.

⁷² Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymas//Valstybės žinios. 1992, Nr. 14-378; 2002, Nr. 116-5188.

naudojimą, visų rūšių protezavimą bei laboratorinius tyrimus. Galima paminėti, kad kai kuriuose šalyse mediciniam aptarnavimui priskiriamas kurortinis gydymas.⁷³

Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 12 straipsniu pripažįstama kiekvieno žmogaus teisė turėti geriausią fizinę ir psichinę sveikatą, t.y. į sąlygas, užtikrinančias visiems asmenims medicinos paslaugas ir medicininę priežiūrą susirgus.

Teisė į sveikatos priežiūrą taip pat deklaruojama Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 25 straipsnyje. Europos socialinės chartijos (pataisytos) 13 straipsnis įpareigoja šalis nares užtikrinti, kad kiekvienas asmuo, kuris neturi pakankamai lėšų, susirgęs gautų priežiūrą, būtiną pagal jo sveikatos būklę, 23 straipsnis nustato medicinos priežiūrą ir paslaugas atsižvelgiant į pagyvenusių asmenų sveikatos būklę.

Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad apdraustaisiais, kurie draudžiami valstybės lėšomis laikomi:

1) asmenys, gaunantys Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytą bet kurios rūšies pensiją ar šalpos kompensaciją;

2) nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, turintys įstatymų nustatytą būtiną valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti⁷⁴.

Šiame straipsnyje taip pat paminėta kiek retesnė sveikatos draudimo subjektų grupė - papildomą ir laikiną apsaugą Lietuvos Respublikoje gavę užsieniečiai, kuriems sukako Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytas senatvės pensijos amžius.

Minėtiems asmenims iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto apmokama:

- 1) pirminės, antrinės ir tretinės asmens sveikatos priežiūros paslaugos;
- 2) galūnių, sąnarių ir organų protezavimo bei protezų įsigijimo išlaidų kompensacijos;
- 3) draudžiamųjų išlaidų vaistams ir medicinos pagalbos priemonėms kompensacijos;
- 4) valstybės parama ortopedijos technikos priemonėms įsigyti Sveikatos apsaugos ministerijos nustatyta tvarka;
- 5) medicininė rehabilitacija, slauga, socialinės paslaugos bei patarnavimai, priskirti asmens sveikatos priežiūrai.

Taigi šiame darbo skyriuje buvo analizuojama senatvės socialinės apsaugos rizikos apsaugai skirti tarptautiniai socialiniai standartai ir jų įgyvendinimas Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje. Kadangi pagyvenę asmenys sudaro nemažą asmenų grupę ir atsižvelgiant į šiuo metu vis svarbesnę tampančią visuomenės senėjimo problemą. Galima pagrįstai teigti, kad tarptautiniu lygmeniu šios asmenų grupės socialiniai apsaugai tiesiogiai yra skirtas Europos socialinės chartijos (pataisytos) 23

⁷³ Pieters D. Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. Vilnius: Eugrimas, 1998, P. 89.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 55-1287; 2002, Nr. 123-5512.

straipsnis, nustatantis, valstybių pareigą užtikrinti, kad būtų veiksmingai įgyvendinta pagyvenusių žmonių teisė į socialinę apsaugą ir įpareigojantis tiek tiesiogiai, tiek bendradarbiaujant su viešosiomis ar privačiomis organizacijomis imtis atitinkamų priemonių arba remti jas, ypač tas, kurios: sudaro sąlygas pagyvenusiems žmonėms kuo ilgiau būti naudingais visuomenės nariais, teisę laisvai pasirinkti gyvenimo būdą ir gyventi nepriklausomiems jiems įprastoje aplinkoje tiek, kiek jie norės ir galės (aprūpinant juos gyvenamuoju plotu, atitinkančiu jų poreikius ir sveikatos būklę, arba teikiant pakankamą paramą jų būstui tinkamai pertvarkyti), teikia medicinos priežiūrą ir paslaugas atsižvelgiant į pagyvenusių žmonių sveikatos būklę ir garantuoja įstaigose gyvenantiems pagyvenusiems žmonėms atitinkamą globą, kartu gerbiant jų asmeninį gyvenimą, ir priimant sprendimus dėl jų gyvenimo sąlygų šiose įstaigose. Būtina prisiminti, kad šio Europos socialinės chartijos (pataisytos) straipsnio Lietuva nėra ratifikavusi. Pagyvenusių asmenų teisių apsaugai taip pat yra taikomos pataisytos Europos socialinės chartijos (pataisytos) 13 straipsnio nuostatos, Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 9 ir 11 straipsniai bei Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 25 straipsnio nuostatos. Be to, kaip jau buvo minėta, teisė į senatvės pensiją turi ne tik socialinį aspektą, bet taip pat yra suvokiama kaip sudėtinė teisės į asmens nuosavybę dalis, kuri yra nustatyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnyje. Siekiant nustatyti, kaip šios nuostatos įgyvendinamos Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje buvo analizuojamos nacionalinių teisės aktų nuostatos. Reikia pasakyti, kad pakankamai išsamiai yra reglamentuojama asmens teisė į senatvės pensiją, šios teisės apsauga buvo ne kartą išaiškinama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinoje. Kita vertus, galima teigti, kad kitos pagyvenusių asmenų teisės tokios kaip socialinės paslaugos, teisė į medicinos apsaugą, teisė į būstą yra reglamentuojama nepakankamai sistemingai, todėl jų apsauga tampa žymiai sudėtingesnė. Galima pridurti, kad nėra skiriama pakankamai dėmesio pagyvenusių asmenų dalyvavimo visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime įgyvendinimui. Nors Pagrindinių Europos Sąjungos teisių chartijos 25 straipsnis nustato, kad Europos Sąjunga pripažįsta ir gerbia pagyvenusių žmonių teisę gyventi oriai ir nepriklausomai bei dalyvauti visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime.⁷⁵ Be to, Lietuvos socialinės apsaugos sistemos silpnybe galima laikyti valstybės ir viešųjų bei privačiųjų organizacijų bendradarbiavimo pagyvenusių asmenų teisių apsaugos srityje mechanizmo nebuvimą.

⁷⁵ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija.

Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/32007X1214/htm/C2007303LT.01000101.htm>>.

2.2. Vaikų, kaip šeimos aplinkybių socialinės rizikos, apsauga

Be senatvės, kuri buvo nagrinėta prieš tai esančiame darbo skyriuje, prie socialinės rizikos yra priskiriamos ir šeimos aplinkybės, kurios pagrinde siejamos su šeimos pagausėjimu t.y. vaikais. Vaikai yra viena iš pažeidžiamiausių socialinių visuomenės grupių, kadangi jų socialinė apsauga priklauso nuo suaugusiųjų. Toliau darbe bus nagrinėjamos vaikų teisės ir jų socialinės apsaugos priemonės, kaip viena iš sąlygų užtikrinančių šeimos gerovę.

Siekiant išsamiai išnagrinėti vaiko apsaugos socialinius standartus, visų pirma, reikia trumpai apžvelgti tarptautiniuose žmogaus teisių apsaugos dokumentuose nustatytą vaiko statusą. Reikia pastebėti, kad XX amžių galima įvardinti kaip vaiko padėties visuomenėje kaitos amžių. Ilgą laiką vaikai visuomenėje buvo traktuojami kaip mažuma, ne pagrindinė ir neatstovaujanti visuomenei grupė. Praėjusio amžiaus pradžioje vaikai neturėjo jokių teisių – jie buvo visiškai priklausomi nuo suaugusiųjų. Tačiau XX amžiaus pabaigoje vaiko teisės tapo ne tik deklaruojamos, bet tapo pripažintos ir ginamos tarptautiniu mastu. 1989 m. Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje buvo priimta Vaiko teisių konvencija, kurią ratifikavo beveik visos 192 pasaulio valstybės (išskyrus JAV ir Somalį). Tolesnės tarptautinės ir nacionalinės iniciatyvos, siekiant užtikrinti vaiko teises, buvo paremtos Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje įtvirtintais principais ir nuostatomis.⁷⁶

Galima paminėti, kad pirmasis specialus dokumentas skirtas vaiko teisių apsaugai buvo priimtas dar prieš Antrąjį pasaulinį karą – 1924 m. Ženevos vaiko teisių deklaracija, kurioje teigiama, kad žmonija turi vaikui duoti visa kas geriausia. Kita vaiko teisių deklaracija priimta Jungtinių Tautų 1959 m. Pastarajame dokumente deklaruojamos vaiko teisės į laimingą vaikystę, normalias gyvenimo ir raidos sąlygas, į išskirtinį rūpestį ir globą. Taip pat skatinama pripažinti vaiko, kaip visavertės žmonijos dalies, teises. Tuo tarpu 1989 m. Vaiko teisių konvencija, be vaiko teisės į išskirtinę globą ir pagalbą, kiekvienam planetos vaikui pripažįsta bendražmogiškąjį statusą ir visas prigimtines žmogaus teises, kurias vaikas pajėgia suvokti ir naudotis. Aptariamą dokumentą ratifikavusios valstybės yra įsipareigojusios ginti vaiko teises pasitelkiant visas įmanomas priemones: administracines, teisines, edukacines ir kt. Šių šalių edukaciniai tikslai ir principai turi atitikti tuos, kurie išdėstyti Vaiko teisių konvencijoje. Konvencija įpareigoja suaugusiuosius visuomenės narius, o ypač ugdomąją veiklą praktikuojančius (tėvus, mokytojus ir kt.), įgyvendinti vaiko teises, kadangi vaiko, kaip ir bet kurių kitų, teisių neišmanymas yra tolygus jų nebuvimui.⁷⁷

⁷⁶ Jonynienė V. Ž. Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijos. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/15/129-142.pdf>.

⁷⁷ Rowe D. Pilietis ir įstatymas: teisinio švietimo įnašas į pilietinį ugdymą/Švietimo naujovės. 1994, Nr. 2, P. 59–61.

Vaiko teisių konvencijoje nustatyti keturi pagrindiniai principai, taikomi visiems veiksmams, kurie turi poveikį vaikams: nediskriminacija (2 straipsnis), geriausi vaiko interesai (3 straipsnis), vaiko teisė gyventi ir vystytis (6 straipsnis) ir vaiko pažiūrų gerbimas (12 straipsnis).⁷⁸

Vaiko teisių konvencija yra unikali kaip pirmasis tarptautinis dokumentas, apimantis tokį platų ir išsamų vaiko teisių spektrą – jo pilietines ir politines, ekonomines, socialines bei kultūrinis teises. Todėl joje įtvirtintų vaiko socialinės apsaugos standartų analizei, kartu su pirmojoje šio darbo dalyje nagrinėtais tarptautinių dokumentų nustatytais socialiniais standartais, bus skirtas ypatingas dėmesys.

Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 10 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad šeimai, kuri yra natūrali ir pagrindinė visuomenės ląstelė, turi būti teikiama kuo didesnė apsauga ir pagalba, ypač tuomet, kai ji yra kuriama, ir tol, kol ji yra atsakinga už vaikų išlaikymą ir auklėjimą. Šio dokumento 10 straipsnio 3 dalis nustato, kad specialių apsaugos ir pagalbos priemonių turi būti imamasi visų vaikų ir jaunuolių atžvilgiu, be jokio diskriminavimo dėl jų kilmės arba dėl kokio nors kito požymio. Vaikai ir jaunuoliai turi būti ginami nuo ekonominio ir socialinio išnaudojimo. Už vaikų samdymą darbui, kenksmingam jų dorovei ir sveikatai ar pavojingam jų gyvybei arba galinčiam pakenkti jų normaliam vystymuisi, turi būti baudžiama pagal įstatymą. Valstybė taip pat turi nustatyti amžiaus ribas, kad jaunesnių negu nustatyto amžiaus vaikų samdomas darbas būtų draudžiamas ir už jį būtų baudžiama pagal įstatymą.⁷⁹

Tuo tarpu Europos socialinės (pataisytos) 7 straipsnis nustato bendrą normą - vaikai ir paaugliai turi teisę į atitinkamą socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą. Pataisytos Chartijos vaslybės narės įsipareigoja nustatyti, kad:

1. minimalus priėmimo į darbą amžius būtų 15 metų, išskyrus tuos atvejus, kai vaikai dirba lengvą darbą, nekenkiantį jų sveikatai, dorovei ar mokymuisi;
2. minimalus priimamųjų į tam tikrus darbus, kurie yra laikomi pavojingais ir kenksmingais sveikatai, amžius būtų 18 metų;
3. asmenys, kuriems tebegalioja privalomas mokymas, nebūtų įdarbinami tokiose srityse, kur jie neturėtų galimybės sėkmingai mokytis;
4. asmenims iki 18 metų amžiaus darbo laikas būtų sutrumpintas atsižvelgiant į jų vystymosi ir ypač į jų profesinio pasirengimo poreikius.
5. jaunų darbuotojų ir mokinių teisę į teisingą darbo užmokestį ar kitas atitinkamas išmokas būtų pripažinta;

⁷⁸ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-1501.

⁷⁹ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. Valstybės žinios// 2002, Nr. 77-3290.

6. laikas, kurį paaugliai darbdavio sutikimu per įprastinę darbo dieną sugaišta profesiniam pasirėngimui, būtų laikomas darbo dienos dalimi;

7. dirbantys asmenys iki 18 metų amžiaus turėtų teisę į ne mažiau kaip 4 savaitių kasmetines mokamas atostogas;

8. asmenys iki 18 metų amžiaus nebūtų skiriami dirbti naktinio darbo, išskyrus tam tikrus darbus, kuriuos nustato vidaus įstatymai ar kiti teisės aktai;

9. asmenys iki 18 metų amžiaus, dirbantys darbus, kuriuos nustato vidaus įstatymai ar kiti teisės aktai, reguliariai tikrintūsi sveikatą.

Straipsnio 10 dalyje nustatyta pareiga valstybėms užtikrinti ypatingą apsaugą nuo vaikams ir paaugliams iškylančių fizinių ir moralinių pavojų, o ypač nuo tų, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai yra susiję su jų darbu.⁸⁰

Kituose Europos socialinės chartijos (pataisytos) straipsniuose ši norma yra detalizuojama (10 straipsnis – teisė į profesinį rengimą, 17 straipsnis - vaikų ir paauglių teisė į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą).

Pagrindinių Europos Sąjungos teisių chartijoje taip pat yra nuostata, skirta vaikų teisių apsaugai, šio dokumento 24 straipsnio 1 dalis nustato, kad vaikai turi teisę į jų gerovei užtikrinti būtiną apsaugą ir globą; jie gali laisvai reikšti savo nuomonę; sprendžiant su vaikais susijusius klausimus, į jų nuomonę atsižvelgiama pagal jų amžių ir brandą. Nagrinėjamo straipsnio 2 dalyje numatyta, kad visuose valstybės ar privačių institucijų veiksmuose, susijusiuose su vaikais, pirmiausia turi būti vadovujamasi vaiko interesais.⁸¹ Vadovaujantis 24 straipsnio 3 dalimi kiekvienas vaikas turi teisę reguliariai palaikyti asmeninius santykius ir tiesiogiai bendrauti su abiem savo tėvais, jei tai neprieštarauja jo interesams. Būtent pastarojoje dalyje išryškintas vaiko, kaip šeimos aplinkybių socialinės rizikos, apsaugos aspektą.

Reikia paminėti, kad Europos Komisija komunikate Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui pažymi, kad vaikų teisės yra visuotinių žmogaus teisių, kurias Europos Sąjunga yra įsipareigojusi gerbti pagal tarptautines ir Europos sutartis, visų pirma pagal Vaiko teisių konvenciją, dalis.⁸²

Panašių nuostatų yra ir kai kituose tarptautiniuose dokumentuose. Kadangi vaiko socialinės apsaugos standartai ir jų įgyvendinimas nacionalinėje teisėje apima įvairias socialinės apsaugos

⁸⁰ Europos socialinė chartija// Valstybės žinios 2001, Nr. 49-1704 .

⁸¹ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija.

Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/32007X1214/htm/C2007303LT.01000101.htm>>.

⁸² Komisijos komunikatas Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui - Ypatingas dėmesys vaikų klausimui ES vykdant išorės veiksmus. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/Result.do?code=52008DC0055&Submit=Ie%C5%A1koti&RechType=RECH_celex&_submit=Ie%C5%A1koti>.

sritis, todėl apžvelgus tarptautiniuose dokumentuose nustatytą vaiko statusą ir jo apsaugos priemones, bus išsamiai analizuojama tarptautiniu lygmeniu nustatyta vaiko teisė į socialinę apsaugą ir deramą gyvenimo lygį bei vaiko teisė būti sveikam ir jo teisė į socialinę apsaugą. Kaip ir ankstesniame darbo skyriuje bus siekiama nustatyti vaiko apsaugos tarptautinių socialinių standartų įtaką Lietuvos socialinės apsaugos sistemai ir jų įgyvendinimo lygį.

2.2.1. Parama namų ūkio pajamoms

Vaiko teisių konvencijos 26 straipsnis nustato, kad valstybės dalyvės pripažįsta kiekvieno vaiko teisę naudotis socialiniu aprūpinimu, įskaitant socialinį draudimą, ir imasi reikiamų priemonių šiai teisei įgyvendinti pagal savo įstatymus. Socialinis aprūpinimas pagal reikalingumą turi būti teikiamas atsižvelgiant į vaiko ir asmenų, atsakančių už jo išlaikymą, turimus išteklius ir galimybes bei kitas aplinkybes, susijusias su gėrybių gavimu vaikui arba jo vardu.⁸³

Šis straipsnis nustato valstybės paramą, kuri turi būti teikiama vaikui. Kaip jau buvo ne kartą minėta, vaikai yra ekonomiškai priklausomi nuo suaugusiųjų. Nors vaikai turi tokias pačias prigimtines, politines, pilietines teises, tačiau dėl neveiksnumo savo teisių, patys savęs atstovauti negali. Nagrinėjant vaiko socialinę apsaugą, kaip šeimos aplinkybių socialinės rizikos apsaugos aspektą, reikia paminėti, kad, jei už vaiko išlaikymą atsakingas asmuo nepajėgia jo aprūpinti dėl to, kad negali susirasti apmokamo darbo ar yra priežasčių, dėl kurių asmuo negali dirbti, tuomet valstybė privalo užtikrinti, kad vaikas gautų tam tikrą finansinę paramą, išmokamą jam tiesiogiai ar per atsakingą suaugusįjį.

Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 9 straipsnyje sakoma, kad valstybės pripažįsta kiekvieno žmogaus teisę į socialinę apsaugą, įskaitant socialinį draudimą, taigi teigtina, kad ši nuostata be jokių apribojimų yra taikoma ir vaikams.

Europos socialinės chartijos (pataisytos) 17 straipsnis nustato vaikų ir paauglių teisę į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą. Šiame straipsnyje socialinis draudimas nėra minimas, o socialinė apsauga šiame straipsnyje suprantama kaip ėmimasis visų tinkamų ir reikiamų priemonių, kuriomis siekiama užtikrinti, kad vaikai ir paaugliai, atsižvelgiant į jų tėvų teises ir pareigas, turėtų reikalingą priežiūrą ir pagalbą, valstybės apsaugą ir specialią pagalbą vaikams ir paaugliams, laikinai arba visiškai netekusiems savo šeimos paramos.

Pažymėtina, kad, dėl savarankiškos vaiko teisės į socialinę apsaugą ir socialinį draudimą, gali kilti tam tikrų abejonių. Net pažengusios valstybės ne visada tai pripažįsta kaip savarankišką vaiko teisę. Pavyzdžiui, Nyderlandų Karalystė šiuo aspektu Vaiko teisių konvencijos 26 straipsniui

⁸³ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-1501.

nustatė išlygą: „Nyderlandų Karalystė priima 26 straipsnį su išlyga, kad šios nuostatos nereikš, jog vaikui turi būti suteikta teisė savarankiškai naudotis socialine apsauga, įskaitant socialinį draudimą“. Olandijos pradinėje vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitoje nurodyta: „Nors Nyderlanduose tam tikromis aplinkybėmis vaikas (kai jis yra darbuotojas ar nuolatinis gyventojas) turi individualią teisę gauti socialinės apsaugos išmoką, tačiau iš tikrųjų vaiko teisės į socialinę apsaugą kyla iš tėvų teisių į socialinę apsaugą“.⁸⁴

Lietuva Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvenciją ratifikavo visą konvencija be išlygų, todėl ji yra įsipareigojusi laikytis Vaiko teisių konvencijos 26 straipsnio nuostatų visa apimtimi.⁸⁵

Vaiko teisių konvencijos 27 straipsnio 1 dalis suteikia teisę vaikams į deramą pragyvenimo lygį, kuris jiems reikalingas, kad galėtų visokeriopai vystytis (fiziškai, protiška, dvasiškai, doroviškai ir socialiai). Už šios teisės įgyvendinimą visų pirma atsakingi tėvai (2 dalis), o valstybė privalo prireikus padėti tėvams įgyvendinti šią teisę ir, kai reikia, teikti vaikams materialinę paramą, pavyzdžiui maistą, drabužius, būstą (27 straipsnio 3 dalis).

Būtina pastebėti, kad nagrinėjamos vaiko teisės kyla iš Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, kurioje numatyta, kad kiekvienas žmogus turi teisę į pakankamą gyvenimo lygį, kuris garantuotų jo ir jo šeimos sveikatą ir gerovę, ir ypač į maistą, drabužius, būstą, medicininę priežiūrą ir būtiną socialinį aptarnavimą: jis turi teisę į aprūpinimą nedarbo, ligos invalidumo našlystės, senatvės ar kitokio pragyvenimo šaltinių netekimo atveju dėl nepriklausančių nuo jo aplinkybių (Deklaracijos 25 straipsnis).⁸⁶

Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte ši nuostata pateikiama plačiau: „Valstybės, šio Pakto Šalys, pripažįsta kiekvieno teisę į pakankamą savo ir savo šeimos gyvenimo lygį, įskaitant teisę turėti pakankamai maisto, drabužių ir būstą, taip pat į nuolatinį gyvenimo sąlygų gerinimą. Valstybės, šio Pakto Šalys, imasi reikiamų priemonių, kad būtų užtikrintas šios teisės įgyvendinimas, pripažindamos, jog svarbią reikšmę tam turi laisvu sutikimu grindžiamas tarptautinis bendradarbiavimas“ (11 straipsnio 1 dalis).⁸⁷

Vaiko teisėms Lietuvoje reglamentuoti yra priimtas Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Šio įstatymo 1 straipsnyje skelbiama, kad jis remiamasi Jungtinių Tautų 1959 m. Vaiko teisių deklaracija, 1989 m. Vaiko teisių konvencija, bei kitomis tarptautinės teisės normomis bei principais.⁸⁸

⁸⁴ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. UNICEF fondui parengė Rachel Hodgkin ir Peter Newell. Vilnius: Efrata, P. 263.

⁸⁵ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-1501.

⁸⁶ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija//Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.

⁸⁷ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3290.

⁸⁸ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807.

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnio nuostatos patvirtina minėtą deklaraciją dėl rėmimosi tarptautinėmis konvencijomis, ir skelbia:

1) kiekvienam vaikui - tiek iki gimimo, tiek ir po jo - turi būti garantuota galimybė būti sveikam ir normaliai vystytis fiziškai bei protiškai, o gimusiam vaikui - taip pat doroviškai ir dalyvauti visuomenės gyvenime;

2) nė vienas vaikas negali būti paliktas be gyvenamojo būsto, minimalių pragyvenimo lėšų ir globos ar rūpybos.

Toliau įstatyme yra plačiau įvardijamos teisė į socialinę apsaugą ir deramą gyvenimo lygį užtikrinančios priemonės:

1) vaiko teisė į gyvenimo sąlygas, būtinas jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi, užtikrina tėvai, kiti teisėti vaiko atstovai, valstybės ir vietos savivaldos institucijos (11 straipsnis);

2) vaiko teisė į gyvenamąjį būstą nustato, saugo ir gina įstatymai bei kiti teisės aktai (13 straipsnis);

3) kiekvienam vaikui, negaunančiam pakankamo išlaikymo iš tėvų ar teisėtų jo atstovų, teikiama valstybės parama (15 straipsnis);

4) tėvai ar kiti teisėti vaiko atstovai privalo sudaryti sąlygas vaikui augti, vystytis ir tobulėti, turi auklėti savo vaikus humaniškai, dorais žmonėmis (21 straipsnis);

5) valstybė remia šeimas (ypač gausias), auginančias ir auklėjančias vaikus, įstatymų nustatyta tvarka skirdama išmokas vaikams ir pašalpas, suteikdama tėvams tikslines atostogas, teikdama kitokią pagalbą ir lengvatas (22 straipsnis).⁸⁹

Minėtos Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nuostatos yra svarbios, tačiau joms įgyvendinti reikia priimti kitus teisės aktus. Vienas tokių teisės aktų, nustatančių išmokų vaikams rūšis, jų dydžius, asmenų, turinčių teisę gauti išmokas, kategorijas, šių išmokų skyrimo ir mokėjimo sąlygas, tvarką ir finansavimą yra Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas.⁹⁰

Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymo 3 straipsnis nustato tokias išmokų rūšis:

1) vienkartinė išmoka vaikui - kiekvienam gimusiam vaikui skiriama 11 bazinių socialinių išmokų dydžio vienkartinė išmoka, kuri mokama vienam iš vaiką auginančių tėvų (ar turimam vieninteliui iš tėvų), tėvių ar vaiko globėjui. Šiuo metu Vyriausybės patvirtintas bazinės socialinės išmokos dydis yra 130 litų;

⁸⁹ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807.

⁹⁰ Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 89-1706; 2004, Nr. 88-3208.

2) išmoka vaikui - šeimoje, auginančioje vieną ar du vaikus, kiekvienam vaikui skiriama 0,75 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį nuo vaiko gimimo dienos, iki sukaks 3 metai, o nuo 3 iki 18 metų ir vyresniam, kuris mokosi pagal bendrojo lavinimo programą ir (ar) pagal formaliojo profesinio mokymo programą pirmajai kvalifikacijai įgyti, bet ne ilgiau, kaip iki jam sukanka 21 metai, skiriama 0,4 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį. Šeimoje, auginančioje tris ar daugiau vaikų, kiekvienam vaikui skiriama 1,1 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį nuo vaiko gimimo dienos, iki sukaks 3 metai, o nuo 3 iki 18 metų ir vyresniam, jei jis mokosi pagal bendrojo lavinimo programą, pagal formaliojo profesinio mokymo programą pirmajai kvalifikacijai įgyti ar studijuoja aukštojoje mokykloje pagal dieninės studijų formos nuosekliųjų studijų programą ar nuolatinės studijų formos programą (įskaitant ir akademinį atostogų laikotarpį), bet ne ilgiau, kaip iki jam sukanka 24 metai, skiriama 0,75 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį.⁹¹

Išmoka vaikui mokama vienam iš vaikų (vaikus) auginančių tėvų (ar turimam vieninteliam iš tėvų), globėjui (rūpintojui) arba pačiam 18 metų ir vyresniam asmeniui. Išmokos gavimo būdą pasirenka išmokos gavėjas, išskyrus socialinės rizikos šeimas.

Pažymėtina, kad šeimoje, auginančioje vieną ar du vaikus, kiekvienam vaikui nuo 3 iki 18 metų ir vyresniam, kuris mokosi pagal bendrojo lavinimo programą ir (ar) pagal formaliojo profesinio mokymo programą pirmajai kvalifikacijai įgyti, bet ne ilgiau, kaip iki jam sukanka 21 metai, skiriama 0,4 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį nuo 2009 m. kovo 1 d. iki 2010 m. gruodžio 31 d., mokama tik jei vidutinės pajamos, nustatytos Lietuvos Respublikos piniginių socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymo 15 straipsnyje, vienam šeimos nariui per mėnesį yra mažesnės kaip 3 valstybės remiamų pajamų dydžiai (valstybės remiamų pajamų dydis šiuo metu – 350 litų per mėnesį vienam Lietuvos Respublikos gyventojui).⁹²

Dar kitokią, laikiną, tvarką kokio dydžio ir kaip turi būti mokamos išmokos vaikui, nustato Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas. Šio įstatymo 12 straipsnis skelbia, kad jo galiojimo laikotarpiu (pagal įstatymo 15 straipsnį - 2010 m. sausio 1 d. - 2011 m. gruodžio 31 d.), Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymo 6 straipsnio (būtent reglamentuojančio išmokas vaikams) nuostatos netaikomos, todėl yra nustatomos laikinosios nuostatos.

⁹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 1366 „Dėl bazinės socialinės išmokos dydžio patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2008, Nr. 150-6099.

⁹² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. birželio 5 d. nutarimas Nr. 538 „Dėl valstybės remiamų pajamų dydžio patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2008, Nr. 67-2531.

Kadangi tvarka laikina, pažymėtina tai, kad ji priimta dėl valstybėje susidariusios ypatingos ekonominės padėties, kai neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina išmokoms mokėti. Todėl laikinojo įstatymo nuostatos, lyginant su Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymo nuostatomis, yra mažiau palankios išmokų gavėjui. Pavyzdžiui, išmoka vaikui, paskirta iki Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo įsigaliojimo, vyresniems kaip 7 metų vaikams, nemokama, išskyrus šiuos įstatyme nustatytus atvejus (kai iki šio įstatymo įsigaliojimo išmoka nuo 3 iki 18 metų ir, tam tikrais atvejais, vyresniam vaikui buvo 0,4 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį):

1) išmoka privalomosios tarnybos kario vaikui - kiekvienam privalomosios tarnybos kario vaikui jo tėvo tarnybos laikotarpiu skiriama 1,5 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį, kuri mokama vaiko motinai;

2) globos (rūpybos) išmoka - vaikui, kuriam nustatyta globa (rūpyba) šeimoje ar vaikų globos institucijoje, jo globos (rūpybos) laikotarpiu skiriama 4 bazinių socialinių išmokų dydžio išmoka per mėnesį. Vaikui, kuriam nustatyta globa (rūpyba) šeimynoje, jo globos (rūpybos) laikotarpiu skiriama 8 bazinių socialinių išmokų dydžio išmoka per mėnesį, mokama vaiko globėjui (rūpintojui);

3) vienkartinė išmoka įsikurti - asmenims, kuriems buvo nustatyta vaiko globa (rūpyba), pasibaigus vaiko globai (rūpybai) dėl pilnametystės, emancipacijos ar santuokos sudarymo, skiriama vienkartinė 75 bazinių socialinių išmokų dydžio išmoka įsikurti.

Kitas svarbus vaiko teisę į socialinę apsaugą ir deramą gyvenimo lygį užtikrinantis įstatymas – Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymas. Šio įstatymo 3 straipsnis nustato tokias socialinės paramos mokiniams rūšis:

- 1) mokinių nemokamas maitinimas;
- 2) parama mokinio reikmenims įsigyti.

Mokiniai turi teisę į nemokamą maitinimą ir į paramą mokinio reikmenims įsigyti, jeigu vidutinės pajamos vienam šeimos nariui per mėnesį yra mažesnės kaip 1,5 valstybės remiamų pajamų dydžio. Savivaldybės tarybos nustatytais atvejais (ligos, nelaimingo atsitikimo, netekus maitintojo, mokiniui iš tris ir daugiau vaikų auginančios ar neįgalių tėvų šeimos ir kt.), atsižvelgiant į šeimos gyvenimo sąlygas, mokiniai turi teisę į nemokamą maitinimą, jeigu vidutinės pajamos vienam šeimos nariui per mėnesį yra mažesnės kaip 2 valstybės remiamų pajamų dydžiai (5 straipsnis).⁹³

⁹³ Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymas//Valstybės žinios, 2006, Nr. 73-2755; 2008, Nr. 63-2382.

Taigi įstatymas suteikia teisę gauti socialinę paramą visiems mažas pajamas gaunančių šeimų vaikams, kurie mokosi pagal priešmokyklinio ugdymo ar pagal bendrojo lavinimo programas. Siekiant ugdyti sveikos mitybos įpročius bei užtikrinti pilnavertį maistinių medžiagų ir energijos paros normas atitinkantį vaikų maitinimą, sudarant mokinių nemokamo maitinimo valgiaraščius vadovaujamosi Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro patvirtintu pusryčių, pietų ir pavakarių patiekalų gamybai reikalingų produktų rinkinių sąrašu pagal mokinių amžiaus grupes.⁹⁴

Valstybės parama yra svarbi vaikų skurdui mažinti, tinkamam pragyvenimo lygiui užtikrinti. Vaikus auginančių namų ūkių pragyvenimo standartus veikia labai įvairios valstybinės politinės, ekonominės priemonės. Mokesčių ir išmokų sistemos tiesiogiai palaiko šeimų pajamas, kadangi vaikai yra viena iš labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių. Norint pagerinti vaiko socialinę apsaugą, gyvenimo lygį reikia tinkamai perkelti tarptautinius vaiko teisių apsaugos pagrindus nustatančius įstatymus į nacionalinę teisę, ką Lietuva gana neblogai yra įvykdžiusi, bei užtikrinti tinkamą jų vykdymą. Lietuvos valstybei reiktų pamastyti ir apie kitokias vaikų socialinės apsaugos priemones, kurios nutrauktų skurdo perdavimo iš kartos į kartą cikliškumą. Pradėję gyventi iš socialinių pašalpų, žmonės patenka tarsi į užburta ratą – skurdo spąstus. Taip yra žeminamas žmogaus orumas, prarandamas pasitikėjimas savimi, noras sukurti vaikams geresnę ateitį. Valstybei reiktų tinkamai sąveikauti tarp namų ūkio struktūrų, darbo rinkos sąlygų, valstybės paramos bei kitų veiksnių.

2.2.2. Nepiniginių lengvatų teikimas vaikui

Vaiko teisių konvencijos 24 straipsnyje įteisinama vaiko teisė į gyvybę, išlikimą ir vystymąsi. Reikalaujama, kad valstybės Konvencijos dalyvės, taikydamos nediskriminavimo principą, pripažintų vaiko teisę naudotis „tobuliausiomis sveikatos sistemos paslaugomis“ ir „ligų gydymo bei sveikatos atstatymo priemonėmis“ ir kad valstybės Konvencijos dalyvės stengtųsi užtikrinti, jog nė vienam vaikui nebūtų atimta teisė naudotis tokiomis sveikatos apsaugos sistemos paslaugomis. Aukščiau minėto straipsnio 2 dalyje išvardintos priemonės, kurių valstybė besąlygiškai turi imtis, kad būtų visiškai įgyvendinta ši teisė, taip pat ir užtikrinti reikiamą medicinos pagalbą ir sveikatos apsaugą visiems vaikams, pirmiausia plėtojant pirmąją medicinos ir sanitarijos pagalbą.⁹⁵

⁹⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. rugpjūčio 25 d. įsakymas Nr. V-816 „Dėl Pusryčių, pietų ir pavakarių patiekalų gamybai reikalingų produktų rinkinių sąrašo pagal mokinių amžiaus grupes patvirtinimo“ //Valstybės žinios. 2008, Nr. 100-386.

⁹⁵ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-1501.

24 straipsnio 3 dalyje reikalaujama imtis priemonių įprastinei praktikai, darančiai neigiamą poveikį vaikų sveikatai, panaikinti. Toks reikalavimas buvo įtrauktas į Konvenciją dėl ypatingą susirūpinimą keliančio mergaičių lyties organų apipjaustymo, taip pat siekiant, kad būtų kitaip pažvelgta į visų rūšių potencialiai kenksmingą praktiką.⁹⁶

Nagrinėjamo straipsnio 4 dalyje pabrėžiama tarptautinio bendradarbiavimo svarba.

Sveikatos apsaugos priemonės, apie kurias kalbama Konvencijoje, išplėtotos jas perkėlus iš Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto ir kitų tarptautinių organizacijų, pirmiausia iš Pasaulio sveikatos organizacijos sukurtų apibrėžimų ir principų.

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijoje sakoma, kad teisė į sveikatos priežiūrą yra kiekvieno žmogaus teisė į gyvenimo kokybę, atitinkančią jo sveikatos būklę ir jo bei jo šeimos gerovę dalis ir priduriama: Motinystei ir vaikystei turi būti skiriama ypatinga apsauga bei pagalba. Visiems vaikams, nesvarbu, ar jie gimę santuokoje, ar ne, turi būti suteikiama vienoda socialinė apsauga (25 straipsnis).⁹⁷

Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 12 straipsnyje nustatoma, kad valstybės pripažįsta kiekvieno žmogaus teisę turėti kuo geriausią fizinę ir psichinę sveikatą. Toliau nurodoma, kad priemonių, kurių valstybės turėtų imtis, tikslai turi siekti:

- a) kad mažiau gimtų negyvų kūdikių, sumažėtų kūdikių mirtingumas ir kad vaikai augtų sveiki;
- b) kad visais aspektais gerėtų aplinkos ir gamybos higiena;
- c) epideminių, endeminių, profesinių bei kitokių ligų profilaktiką, gydymą ir kontrolę;
- d) kad būtų sudarytos sąlygos, užtikrinančios visiems medicinos paslaugas ir medicininę priežiūrą susirgus.⁹⁸

Abu šie dokumentai gina teisę į gyvybę, o Vaiko teisių konvencija papildo juos, išvardindama priemones, kurių valstybė turi imtis besąlygiškai, kad minėta teisė būtų įgyvendinama.

Pasaulio sveikatos organizacijos konstitucijoje (Lietuva į šią organizaciją įstojo Lietuvos Vyriausybei 1991 m. rugsėjo 27 d. pateikusi Jungtinių Tautų Generaliniam Sekretoriui Ministro Pirmininko pasirašytą prašymą, kuriuo buvo patvirtinta, jog Lietuva pripažįsta 1946 m. liepos 22 d.

⁹⁶ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. UNICEF fondui parengė Rachel Hodgkin ir Peter Newell. Vilnius: Efrata, P. 238.

⁹⁷ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija//Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.

⁹⁸ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3290.

pasirašytą Pasaulio sveikatos organizacijos konstituciją ir visus jos vėlesnius pakeitimus⁹⁹) pateikiamas išsamus sąvokos „sveikata“ apibrėžimas. Šio dokumento preambulėje sakoma, kad sveikata yra „visiškos fizinės, dvasinės ir socialinės gerovės būseną, kuri nebūtinai turi būti susijusi su ligų ar sveikatos sutrikimų nebuvimu. Tai pagrindinė žmogaus teisė. Galimybė pasiekti maksimalų įmanomą sveikatos lygį yra vienas iš svarbiausių pasaulyje socialinių uždavinių, kuriam įvykdyti reikalingi ne tik sveikatos apsaugos, bet ir daugelio kitų socialinių bei ekonominių sektorių veiksmai<...>“.¹⁰⁰

1990 m. rugsėjo 30 d. Pasaulio viršūnių susitikime vaikų klausimais priimtoje Pasaulio deklaracijoje dėl vaikų išgyvenimo, apsaugos ir vystymosi išdėstyti tiek bendrieji, tiek specialieji įsipareigojimai vaikų sveikatos klausimais, kurie numatyti Konvencijoje.¹⁰¹

Europos socialinės chartijos (pataisytos) 11 ir 13 straipsniai, Europos socialinės apsaugos kodekso II dalis nustato asmens teisę į sveikatos apsaugą, medicinos pagalbą, tačiau šiuose dokumentuose nėra specialių nuostatų skirtų vaikų teisei į sveikatą ir sveikatos apsaugą nustatyti. Tačiau susijusių su sveikatos apsauga nuostatų yra vaikų darbą reglamentuojančiuose straipsniuose: pataisytos Chartijos 7 straipsnio 4 dalyje, numatyta, kad valstybės įsipareigoja užtikrinti asmenų iki 18 metų amžiaus, dirbančių darbus, kuriuos nustato vidaus įstatymai ar kiti teisės aktai, reguliarius sveikatos patikrinimus.

Šiame kontekste galima paminėti, Tarptautinės darbo organizacijos konvencijų svarbą parodo tai, kad jose įtvirtinti dirbančių vaikų sveikatos tikrinimai. Tarptautinės darbo organizacijos konvencijose Nr. 77, 78 ir 124 reikalaujama kruopščiai patikrinti sveikatą, kad dar prieš įdarbinant vaiką būtų nustatytas jo tinkamumas darbui, ir vykdyti nuolatinę medicininę priežiūrą iki 18 metų; tokie tikrinimai vaikui ir jaunuoliui arba jo tėvams turi būti nemokami. Tačiau Lietuva šių konvencijų nėra ratifikavusi.

Vaiko teisę būti sveikam Lietuvos Respublikoje įtvirtina jau nagrinėtas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, kurio 8 straipsnis skelbia, kad vaiko teisė būti sveikam garantuojama:

- 1) priemonėmis, leidžiančiomis sudaryti vaikui sveiką ir saugią aplinką;
- 2) vaikų ir jų motinų (tėvų) sveikatos priežiūra;
- 3) vaikų ligų profilaktika, kvalifikuota medicinos pagalba;
- 4) tinkamos kokybės maisto produktų vaikams gaminimu;
- 5) vaiko sveiko gyvenimo būdo ugdymu (informacija, švietimu ir kt.);

⁹⁹ Sveikatos apsaugos ministerija. Lietuvos narystei Pasaulio sveikatos organizacijoje – 15 metų. Prieiga per internetą: <http://www.sam.lt/go.php/lit/Lietuvos_narystei_Pasaulio_sveikatos_org/588/1>.

¹⁰⁰ Constitution of the World Health Organization. Prieiga per internetą: <http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf>.

¹⁰¹ World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/wsc-dec.htm#next>>.

6) kitomis įstatymų nustatytais vaiko sveikatos apsaugos garantijomis bei lengvatomis.

Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio 4 dalies 6 punktą nustato, kad apdraustaisiais, kurie draudžiami valstybės lėšomis, laikomi asmenys iki 18 metų (išskyrus asmenis, kurie privalo mokėti arba už kuriuos mokamos sveikatos draudimo įmokos, t.y. dirbantys pagal darbo sutartį, gaunantys autorinį atlyginimą, sporto veiklos pajamas ir t.t.)

Šis įstatymas vaikams iki 18 metų taip pat numato 100 procentų bazinės kompensuojamųjų vaistų, įrašytų į Ligų ir kompensuojamųjų vaistų joms gydyti bei į Kompensuojamųjų vaistų sąrašus, ir medicinos pagalbos priemonių, įrašytų į Kompensuojamųjų medicinos pagalbos priemonių sąrašą, ambulatoriniam gydymui kainos kompensaciją (10 straipsnio 2 dalis) ir visos bazinės medicininės reabilitacijos, įskaitant sveikatą grąžinantį gydymą, kainos kompensaciją (11 straipsnio 1 dalis). Pastarojo straipsnio 2 dalis numato 90 procentų bazinės sanatorinio gydymo kainos kompensaciją vaikams iki 7 metų ir asmenims iki 18 metų, kurie teisės aktų nustatyta tvarka pripažinti neįgaliais.¹⁰²

Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatyme taip pat rasime nuostatų, reglamentuojančių vaikų sveikatos saugą ir stiprinimą.¹⁰³ Šio įstatymo 36 straipsnis įpareigoja ikimokyklinio ugdymo mokyklose ir bendrojo lavinimo mokyklose sudaryti sąlygas vaikų sveikatai išsaugoti ir stiprinti, vaikų sveikatos priežiūrai užtikrinti. Vadovaujantis šio įstatymo nuostatomis vaikų sveikatos sauga įgyvendinama:

1) užtikrinant įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytas vaikų ugdymo, mokymosi, mitybos, kūno kultūros ir sporto, poilsio, medicinos bei psichologinės pagalbos teikimo sąlygas ugdymo įstaigose ir vaikų apsaugą nuo fizinę bei psichinę sveikatą žalojančio poveikio;

2) užtikrinant visiems vaikams tinkamą sveikatos priežiūrą;

3) didinant visų vaikų imunitetą užkrečiamosioms ligoms, nuo kurių skiepijama.

Vyriausybė yra patvirtinusi Vaikų sveikatos stiprinimo 2008–2012 metų programą, kurios uždaviniuose numatoma vaikų sveikatą palaikančios aplinkos kūrimas, pasitelkus valstybės institucijas, savivaldybes, mokyklų bendruomenes; specialistų, dirbančių su vaikais, kompetencijos sveikatos stiprinimo klausimais didinimas; vaikų sveikos gyvensenos nuostatų ir gebėjimų ugdymas; vaikų ligų ir traumų pirminės profilaktikos organizavimo kokybės, vaikų sveikatos stiprinimo stebėsenos tobulinimas.¹⁰⁴

Vaikų, gimusių mažas pajamas turinčiose šeimose, sveikata gali labiau silpti dėl netinkamų galimybių naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis. Todėl politika turėtų telkti dėmesį į lygių

¹⁰² Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 123-5512.

¹⁰³ Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 56-2225.

¹⁰⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. rugpjūčio 27 d. nutarimas Nr. 836 „Dėl Vaikų sveikatos stiprinimo 2008–2012 metų programos patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2008, Nr. 2008, Nr. 104-3979.

galimybių užtikrinimą, teikiant sveikatos priežiūros paslaugas mažiems vaikams ir jų šeimoms. Tačiau šios iniciatyvos pasiseks tik įveikus finansines užtvaras.¹⁰⁵

Taigi vaiko teisė būti sveikam yra išskiriama tik Vaiko teisių konvencijoje, kituose tarptautiniuose dokumentuose ši teisė nustatoma tik bendrais pagrindais t.y. nėra atskirai reglamentuojama. Lietuvoje vaiko teisė būti sveikam, kaip ir vaiko teisė į socialinę apsaugą ir deramą gyvenimo lygį yra nustatoma Lietuvos Respublikos vaiko teisių pagrindų įstatyme, bei kituose įstatymuose, reglamentuojančiuose sveikatos apsaugą, taip pat yra nuostatų, kurios yra tiesiogiai susijusios su vaiko teisės į sveikatą užtikrinimu ir jos įgyvendinimu.

Apibendrinant šiame skyriuje pateiktą informaciją, svarbu pabrėžti, kad vaikų socialinių teisių apsauga yra viena iš šeimos aplinkybių socialinės rizikos apsaugos užtikrinimo priemonių. Šiame kontekste galima išskirti specializuotos vaikų statusą nustatančios Vaiko teisių konvencijos svarbą, kurioje išsamiai reglamentuotos visos nagrinėtos vaiko teisės. Vis dėl to pirmojoje šio darbo dalyje nagrinėtuose tarptautiniuose dokumentuose yra bendrosios nuostatos skirtos vaiko teisių apsaugai, t. y. Europos socialinės chartijos (pataisytos) 7, 17 straipsniai, Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 10 straipsnis, Pagrindinių Europos Sąjungos teisių chartijos 24 straipsnis. Pagrįstai galima teigti, kad nagrinėtos vaiko teisės įtvirtintos ne tik tarptautiniu, bet ir nacionaliniu lygiu jau ne kartą minėtame Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme, taigi šios nuostatos yra pakankamai gerai reglamentuotos. Tarptautinių standartų įtaka Lietuvos Respublikos įstatymams ir kitiems teisės aktams jaučiama atliekant tiek teksto, konkrečių tekste naudojamų teisinių kategorijų, sąvokų, tiek turinio palyginimą ir analizę. Norint užtikrinti vaiko socialinių teisių apsaugą, ši sistema turi būti centralizuota, visapusiška. Teoriškai aukščiau minėti vaikų socialiniai apsaugos standartai sudėlioti neblogai, tačiau Lietuvai, dar naujai valstybei, tenka mokytis iš įvairių skaudžių situacijų, kurios parodo tikrąsias įgyvendinimo problemas.

¹⁰⁵ ES socialinės apsaugos ir socialinės įtraukties procesas. Politinių priemonių vaikų skurdo problemoms spręsti teminis tyrimas. Prieiga per internetą: <ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2042&langId=lt>.

2.3. Motinystės (tėvystės) socialinės apsaugos priemonės

Prieš tai esančiame skyriuje buvo nagrinėjami vaikų teisių, kaip vienos iš šeimos aplinkybių socialinės rizikos, apsaugos aspektai, su nagrinėtu klausimu labai tampriai yra susijusi ir motinystės (tėvystės), kaip savarankiškos socialinės rizikos, apsaugos priemonės. Šį teiginį patvirtina, tai kad motinystės socialinę apsaugą nustatančios tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų normos dažnai yra pateikiamos kartu su vaikų socialinės apsaugos standartus nustatančiomis normomis. Kadangi motinystės apsauga yra glaudžiai susijusi su gimstamumo mažėjimo reiškiniu. Šiuolaikinėje visuomenėje didelę įtaką vaikų skaičiaus pasirinkimui turi materialinės šeimos galimybės aprūpinti vaikus. Motinystė yra viena pagrindinių moters funkcijų, kuri užtikrina tautos ir valstybės gyvavimo tęstinumą. Reikia paminėti, kad Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 25 straipsnyje skelbiama, kad motinoms suteikiama ypatinga globa ir parama. Pagrindinis tarptautinis teisės aktas, ginantis motinų teises yra Tarptautinės darbo organizacijos priimta Motinystės apsaugos konvencija, kuri nustato pagrindines gaires motinystės apsaugoje. Todėl šiame skyriuje bus mėginama aptarti tarptautines motinystės socialinės apsaugos priemones tokias kaip motinystės atostogos prieš ir po gimdymo, motinystės išmokų skyrimas, nepamirštant kitos labai svarbios šeimoje grandies – tėvo, teisių į tėvystės atostogas, išmokos. Darbo ir šeimos suderinamumo skatinimas yra viena iš priemonių, kuria galima pasiekti itin svarbių šiuolaikiniam Vakarų pasauliui tikslą – pagerinti demografinę valstybių padėtį.¹⁰⁶

2.3.1. Nėštumo, gimdymo garantijos

Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 10 straipsnyje nustatyta: „Ypatinga apsauga turi būti teikiama motinoms per pagrįstą laiko tarpą iki gimdymo ir po jo. Dirbančios motinos tuo laikotarpiu turi gauti mokamas atostogas“.

Europos socialinės chartija (pataisytos) 8 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad susitariančios šalys įsipareigoja suteikti moterims prieš gimdymą ir po jo mokamas, ne trumpesnes kaip 14 savaičių bendros trukmės atostogas.

Būtina paminėti, kad motinystės apsaugai, kaip ir vaiko teisių apsaugai, yra skirtas specialus tarptautinis dokumentas – 2000 m. Tarptautinės darbo organizacijos priimta Motinystės apsaugos konvencija¹⁰⁷, kurią Lietuva ratifikavo 2003 m. Tačiau skirtingai, nei Vaiko teisių

¹⁰⁶ Petrylaitė V. Garantijos dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. *Justitia*. 2009, Nr. 1, P. 53.

¹⁰⁷ Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 183 „Dėl 1952 m. Motinystės apsaugos konvencijos (su pakeitimais) pakeitimo“//Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2162.

konvencija, kuri yra taikoma visų vaikų apsaugai Motinystės apsaugos konvencija yra skirta tam tikrai kategorijai priskiriamų moterų grupei – visoms dirbančioms moterims, tarp jų moterims, dirbančioms netipinių formų priklausomus darbus. Tokią šios konvencijos taikymo sritį lėmė tai, kad ši Motinystės apsaugos konvencija yra priimta tarptautinės darbo organizacijos veiklos srityje, vis dėl to, būtina paminėti, kad pasinaudoti teise į motinystės atostogas gali tik dirbančios moterys, todėl ši konvencija ypač aktuali. Šios konvencijos 4 ir 5 straipsniai nustato motinystės atostogas (4 straipsnis) ir atostogas ligos arba komplikacijų atveju (5 straipsnis). Vadovaujantis šių straipsnių nuostatomis moteris turi teisę į ne trumpesnes kaip 14 savaičių motinystės atostogas (ši nuostata nustato tokį pat socialinės apsaugos standartą kaip ir Europos socialinės chartijos (pataisytos) 8 straipsnio 1 dalis). Nagrinėjamo straipsnio 4 dalyje yra nustatyta, kad motinystės atostogas sudaro privalomos šešių savaičių atostogos po vaiko gimimo. Ligos, komplikacijų arba komplikacijų tikimybės dėl nėštumo ar gimdymo suteikiamos atostogos prieš motinystės atostogas arba po jų, numatomos tik šioje konvencijoje. Tokių atostogų pobūdis ir maksimali trukmė gali būti nustatyta pagal nacionalinę teisę ir praktiką.

Tarptautinės darbo organizacijos konvencijoje Nr. 103, kurios Lietuva nėra ratifikavusi 3 straipsnyje skelbiama, kad moteriai, kuriai taikoma ši Konvencija, pateikusiai sveikatos pažymėjimą apie numatomą jos gimdymo datą, turi būti suteikiama teisė į tam tikros trukmės motinystės atostogas. Motinystės atostogų trukmė turi būti mažiausiai dvylika savaičių, įskaitant privalomų atostogų po gimdymo trukmę.¹⁰⁸

Toliau nagrinėjant Europos Sąjungos teisėje nustatytus motinystės socialinės apsaugos standartus reikia aptarti Europos Tarybos 1992 m. spalio 19 d. direktyvos 92/85/EEB dėl priemonių, skirtų skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata, nustatymo (dešimtoji atskira direktyva, kaip numatyta Direktyvos 89/391/EEB 16 straipsnio 1 dalyje)¹⁰⁹ (toliau – Direktyva 92/85/EEB) nuostatas. Šios direktyvos 8 straipsnis nustato, kad Europos Sąjungos valstybės narės privalo imtis būtinų priemonių užtikrinti, kad nėščios, neseniai pagimdžiusios ar krūtimi maitinančios darbuotojos turėtų teisę į bent 14 savaičių nepertraukiamas motinystės atostogas prieš ir (arba) po gimdymo, remiantis nacionalinės teisės aktais ir (arba) praktika, į kurias turi įeiti bent dviejų savaičių privalomos motinystės atostogos prieš ir (arba) po gimdymo. Ši direktyva 92/85/EEB taip

¹⁰⁸ Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 103 „Dėl motinystės apsaugos (pakeista 1952 m.)“. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?-1453071771>>

¹⁰⁹ Europos Tarybos 1992 m. spalio 19 d. direktyva 92/85/EEB dėl priemonių, skirtų skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata, nustatymo (dešimtoji atskira direktyva, kaip numatyta Direktyvos 89/391/EEB 16 straipsnio 1 dalyje) (2004 m. *Specialusis leidimas lietuvių kalba*: skyrius 05 tomas 02 p. 110).

pat vienareikšmiškai nustato reikalavimą, kad moteriai būtų draudžiama tam tikrą laikotarpį dirbti.¹¹⁰

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 39 straipsnis nustato, kad dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas. Tačiau moterims suteikiama teisė spręsti, ar naudotis visomis, ar dalimi, ar visiškai nesinaudoti šiomis atostogomis.¹¹¹ Lietuvos Respublikos darbo kodekso 178 straipsnyje yra numatomos tikslinių atostogų rūšys, kurioms yra priskiriamos nėštumo ir gimdymo atostogos.¹¹²

Lietuvos Respublikos darbo kodekso 179 straipsnyje nustatyta, kad Moterims suteikiamos nėštumo ir gimdymo atostogos – septyniasdešimt kalendorinių dienų iki gimdymo ir penkiasdešimt šešios kalendorinės dienos po gimdymo (komplikuoto gimdymo atveju arba gimus dviem ir daugiau vaikų – septyniasdešimt kalendorinių dienų). Šios atostogos apskaičiuojamos bendrai ir suteikiamos moteriai visos, nepaisant faktiškai iki gimdymo panaudotų dienų skaičiaus. Kaip matyti, Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose, priešingai nei Motinystės apsaugos konvencijoje, motinystės atostogų trukmė yra nustatoma ne savaitėmis, o dienomis, vis dėl to reikia pasakyti, kad nacionaliniu lygmeniu nustatytų minimalių atostogų trukmė yra ilgesnė, ji sudaro net 18 savaitių, vietoj 14 numatytų konvencijoje. Taip pat Lietuva reikalavimą dėl galimų suteikti moteriai nėštumo ir gimdymo atostogų trukmės, kaip jau minėjau anksčiau tinkamai perkėlė, į nacionalinę teisę, tačiau neatitinka reikalavimo dėl dalies atostogų privalomumo.¹¹³ Kadangi Lietuvoje moterims paliekama teisė pasirinkti ar pasinaudoti šia teise, ar ne. Medikai neigiamai pasisako apie šią teisę, nes stresas darbe, kartais nepalankios darbo sąlygos, gali pakenti tiek vaiko, tiek ir motinos sveikatai.

Kalbant apie motinystės pašalpų skyrimą, reiktų paminėti Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 10 straipsnyje įtvirtintą nuostatą, kad dirbančios motinos tuo laikotarpiu t.y. prieš gimdymą ir po, gautų pakankamas socialinės paramos išmokas, tą patį reglamentuoja Europos socialinės chartijos 8 straipsnis, kuris kalba teisę į pakankamas socialinio draudimo išmokas arba išmokas iš valstybės fondų tokioms atostogoms.

Tarptautinės darbo organizacijos Nr. 183 Motinystės apsaugos konvencijos 6 straipsnis nustato, moterims, kurios nedirba dėl motinystės atostogų (taip pat ligos ir komplikacijų laikotarpį) skiriamos piniginės išmokos, kurios turi būti tokio dydžio, kad užtikrintų reikiamą moters bei jos vaiko sveikatos būklę ir tinkamą gyvenimo lygį. Pažymėtina, kad vadovaujantis šia konvencija atostogų laikotarpiu mokamų išmokų dydis negali būti mažesnis kaip du trečdaliai buvusio moters

¹¹⁰ Petrylaitė V. Garantijos dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. *Justitia*. 2009, Nr. 1, P. 53.

¹¹¹ Petrylaitė V. Garantijos dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. *Justitia*. 2009, Nr. 1, P. 54.

¹¹² Lietuvos Respublikos darbo kodeksas//Valstybės žinios. Nr. 2002, Nr. 64-2569.

¹¹³ Petrylaitė V. Garantijos dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. *Justitia*. 2009, Nr. 1, P. 54.

uždarbio. Ši nuostata svarbi tuo, kad joje ne tik deklaruojama moters teisė į motinystės išmoką, tačiau ir nustatomas minimalus standartas, kokio dydžio ši išmoka turėtų būti. Nagrinėjamo straipsnio 6 dalyje nustatytas, kad jei moteris neatitinka sąlygų piniginei išmokai gauti, ji turi teisę į pakankamas išmokas iš socialinės paramos fondų, atlikus tokiai paramai gauti reikalingą materialinės padėties patikrinimą. Galima režiuruoti, kad ši nuostata yra aktuali ne tik dirbančioms, bet ir darbo neturinčioms moterims. To paties straipsnio 7 dalis nurodo, kad „moterims taip pat skiriamos sveikatos priežiūros išmokos, kurios apima rūpybos prieš gimdymą, gimdymo metu ir po gimdymo, taip pat prireikus gydymo stacionare išlaidas.

Tarptautinės darbo organizacijos konvencijos Nr. 103, 4 straipsnis numato, kad moteriai, esančiai 3 straipsnyje numatytose motinystės atostogose, suteikiama teisė gauti pinigines pašalpas ir medicinos pagalbą. Piniginės pašalpos dydį nustato nacionaliniai įstatymai ar kiti norminiai aktai, kad būtų garantuojamos pakankamos pašalpos moterį ir jos vaiką visapusiškai išlaikyti bei sveikatos požiūriu paremti, atsižvelgiant į atitinkamą gyvenimo lygį.

Europos socialinės apsaugos kodekse (Lietuva nėra jo ratifikavusi) taip pat reglamentuojami kai kurie motinystės apsaugos aspektai, o būtent motinystės išmoka. Kodekse nustatyta, kad saugotiniams asmenims bus skirta motinystės išmoka. Išmoka skiriama nėštumo, gimdymo bei jų komplikacijų ir su tuo susijusio laikino darbo pajamų netekimo atvejais (Europos socialinės apsaugos kodekso 46 - 47 straipsniai). Kodekso 48 straipsnyje nustatoma, kas yra saugotini asmenys, jiems priklauso visos moterys priskirtinos nustatytoms darbuotojų grupėms, kurios sudaro ne mažiau kaip 50 procentų visų darbuotojų, o motinystės sveikatos priežiūros išmokai gauti – taip pat toms grupėms priskirtinų vyrų žmonos bei visos moterys, priskirtinos nustatytoms ekonomiškai aktyvių gyventojų grupėms, kurios sudaro ne mažiau kaip 20 procentų visų gyventojų, o motinystės sveikatos priežiūros išmokai gauti – taip pat toms grupėms priskirtinų vyrų žmonos.

Reikia pastebėti, kad Lietuvos Respublikoje Konstitucijoje garantuojama teisė į mokamas motinystės atostogas, tai reiškia, kad numatoma teisė ne tik į pačias atostogas, tačiau ir teisė jų metu gauti užmokestį t. y. teisė į motinystės pašalpą, nors ji ir nėra tiesiogiai įvardinama.

Lietuvos Respublikos darbo kodekso 179 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta, kad už šių atostogų laiką mokama Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nustatyta pašalpa. Motinystės socialinio draudimo tikslas – apdraustiems asmenims kompensuoti dalį dėl motinystės prarastų darbo pajamų.

Reikia pastebėti, kad nagrinėjamo Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nuostatos (16 straipsnis), reglamentuojančios teisę gauti motinystės pašalpą, yra kintančios priklausomai nuo to, koks ligos ir motinystės draudimo stažas buvo pirmąją nėštumo ir gimdymo atostogų dieną, pavyzdžiui, teisę gauti motinystės pašalpą nėštumo ir gimdymo atostogų

laikotarpiu nuo 2009 m. spalio 1 d. turi asmenys, turintys ne trumpesnę kaip 12 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą. Motinystės pašalpa, išskyrus tam tikrus išimtinius atvejus, mokama už 126 kalendorines dienas (17 straipsnis). Motinystės pašalpa nėštumo ir gimdymo atostogų laikotarpiu mokama 100 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio (18 straipsnis).

Be to, Darbo kodekso Šio kodekso 170 straipsnis nustato, kad laikas, kurį darbuotoja gavo motinystės pašalpa, įskaitomas į darbo stažą kasmetinėms atostogoms gauti.

Taigi reikia pripažinti, kad teisė į motinystės atostogas ir teisė motinystės pašalpa, kaip socialinės motinystės apsaugos priemonės Lietuvoje yra reglamentuota pakankamai išsamiai bei nuosekliai. Be to mūsų šalies įstatymų nuostatos įgyvendina beveik visas nagrinėtas šiame darbe tarptautinių dokumentų nuostatas ir netgi suteikia palankesnes sąlygas nei numatyta Motinystės apsaugos konvencijoje. Vis dėl to, negalima nepastebėti ir to, kad atsižvelgiant į Lietuvos ekonominę padėtį ir politines realijas, viena iš šių priemonių t. y. motinystės pašalpa, tiksliau jos dydis, kinta. To negalima laikyti pozityviu reiškiniu, kadangi taip yra pažeidžiamas teisėtų lūkesčių principas, menkinamas visuomenės pasitikėjimas valstybe ir teise. „Sodros“ deficitą reikia mažinti ne karpant ar naikinant išmokas o pertvarkant, subalansuojant pačią organizaciją. „Sodros“ įsipareigojimai turi priklausyti nuo šalies ekonominės padėties, o išmokų dalis turėtų kisti priklausomai nuo „Sodros“ pajamų ir nuo išmokų gavėjų skaičiaus, neišskiriant nė vieno iš mokų gavėjų.

4.2. Tėvystės atostogos

Europos Sąjungos mastu teisės aktai tiesiogiai nereglamentuoja vyrams suteikiamų tėvystės atostogų klausimų, tai daugiau nacionalinės teisės reguliavimo dalykas skirtas rūpinimosi naštai tarp vyro ir moters padalyti, lyčių lygybei skatinti, naujam vyrų vaidmeniui šeimoje kurti.¹¹⁴

1996 m. birželio 3 d. priimta Tarybos direktyva 96/34/EB dėl Bendrojo susitarimo dėl tėvystės atostogų, sudarymo tarp UNICE, CEEP ir ETUC. Pagrindinė šios direktyvos nuostata dėl vaiko priežiūros atostogų yra ta, kad darbuotojams, neatsižvelgiant į jų lytį, suteikiama asmeninė teisė gauti tėvystės atostogas gimus vaikui ar įsivaikinus, skirtas prižiūrėti vaikui nuo trijų mėnesių iki tam tikro amžiaus, kuris gali būti iki 8 metų. Tiesa, direktyva leidžia valstybėms gana lanksčiai nustatyti atostogų trukmę, suteikimo sąlygas ir detalias naudojimosi jomis taisykles.¹¹⁵

¹¹⁴ Petrylaitė V. Garantijos dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. Justitia 2009, Nr. 1, P. 54.

¹¹⁵ Petrylaitė V. Garantijos dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. Justitia. 2009, Nr. 1, P. 53.

Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje tiesiogiai nėra įvardijamos tėvystės atostogos, tačiau, nustatant tokį teisinį reglamentavimą yra įgyvendinamos mūsų Konstitucijos 38 straipsnio nuostatos, numatančios, kad valstybė remia ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę, kadangi šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Kuo ilgiau vaikas praleis laiko su motina, tėvu, tuo ilgiau jaus saugumo jausmą, o pakankamas išmokų dydis padės jam tapti pilnaverčiu visuomenės nariu.¹¹⁶

Tėvystės klausimai Lietuvoje reglamentuoti darbo kodeksu bei socialinio draudimo teisės aktais. Sutinkamai su Darbo kodeksu, Lietuvoje skiriamos tėvystės atostogos teisę į kurias turi vyrai laikotarpiu nuo vaiko gimimo dienos iki tol, kol vaikui sukaks vienas mėnuo (DK 179) ir atostogos vaikui prižiūrėti iki jam sueis treji metai (DK 180 str.). Tačiau faktiškai teisę į atostogas vaikui prižiūrėti gali pasinaudoti ne tik tėvai ar tėviai, bet ir kiti šeimos nariai. Atostogas galima imti visas iš karto arba dalimis. Darbuotojai, turintys teisę gauti šias atostogas, gali jas imti pakaitomis.

Kalbant apie pašalpų skyrimą reikia paminėti Chartijos 16 straipsnį, kuriame reglamentuota, kad šalys siekdamos užtikrinti būtinas sąlygas visapusiškam šeimos, kaip pagrindinės visuomenės ląstelės, vystymuisi, išpareigoja prisidėti prie šeimos gyvenimo ekonominės, teisinės ir socialinės apsaugos tokiomis priemonėmis kaip socialinės ir šeimos pašalpos.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 39 straipsnis numato, kad Valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą.

Pastebėta, kad Lietuvoje Darbo kodeksas 179⁽¹⁾ straipsnis detaliai nereglamentuoja tėvystės išmokų suteikimo tvarkos ar garantijų, kurias turi besinaudojantys tokiomis atostogomis tėčiai, tačiau nukreipia į Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą. Sutinkamai su Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nuostatomis, tėvystės atostogų metu mokama tėvystės pašalpa, kuri yra mokama tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip ir motinystės, išskyrus griežtesnius ligos ir motinystės socialinio draudimo stažo reikalavimus.¹¹⁷

Nagrinėjant Lietuvoje įtvirtintus motinystės (tėvystės) apsaugos mechanizmus, būtina paminėti Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą.¹¹⁸ Šio įstatymo 5 straipsnis nustato, kad motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) pašalpos skiriamos turintiems teisę jas gauti apdraustiesiems asmenims šiais atvejais:

- 1) motinystės – moterims nėštumo ir gimdymo atostogų metu;
- 2) tėvystės – apdraustajam asmeniui tėvystės atostogų metu, kol vaikui sueis vienas mėnuo;

¹¹⁶ Petrylaitė V. Garantijos dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. *Justitia*. 2009, Nr. 1, P. 53.

¹¹⁷ Petrylaite D., Davulis T., Petrylaite V. (doc. dr. Petrylaitė D.). Kolektyvinė monografija "Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos darbo teisėje, Vilnius. 2008, P. 357.

¹¹⁸ Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 111-3574.

3) motinystės (tėvystės) – apdraustajam asmeniui vaiko priežiūros atostogų metu, kol vaikui sueis dveji metai (redakcija iki 2011 m. liepos 1 d.) arba kol vaikui sueis vieni arba dveji metai (redakcija nuo 2011 m. liepos 1 d.)

Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 19 straipsnis nustato, kad teisę gauti motinystės (tėvystės) pašalpą turi vienas iš tėvų (įtėvių) ar globėjas, kuris apdraustas ligos ir motinystės socialiniu draudimu, išleistas vaiko priežiūros atostogų, ir turi reikiamą šio draudimo stažą, pavyzdžiui, nuo 2009 m. spalio 1 d. – ne trumpesni kaip 12 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą. Taip pat yra taikomos kai kurios išimties stažo neturintiems asmenims, pavyzdžiui, asmenys iki 26 metų, jei jie neįgijo stažo dėl mokslo nustatyta tvarka įregistruotų aukštųjų, profesinių, bendrojo lavinimo mokyklų dieniniuose skyriuose ir pertrauka nuo mokslo pabaigos, kol jie tapo apdraustaisiais, neviršija 3 mėnesių.

Nagrinėjamo įstatymo 20 straipsnio redakcija iki 2011 m. liepos 1 d. nustato, kad motinystės (tėvystės) pašalpa mokama vaiko priežiūros atostogų laikotarpiu nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos iki tol, kol vaikui sueis dveji metai, o redakcija nuo 2011 m. liepos 1 d. - tol, kol vaikui sueis vieneri arba dveji metai. Po 2011 m. liepos 1 d. asmuo galės pasirinkti kuris būdas jam yra priimtinas ir atitinkamai skirsis apmokėjimas už atostogų laikotarpį.

Iki 2011 m. liepos 1 d. motinystės (tėvystės) pašalpos dydis nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis vieneri metai, yra 90 procentų, o kol vaikui sueis dveji metai, – 75 procentai pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio.

Tuo tarpu nuo 2011 m. liepos 1 d. motinystės (tėvystės) pašalpos dydis nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis vieneri metai, yra 100 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio, jeigu apdraustasis pasirenka gauti šią pašalpą, kol vaikui sueis vieneri metai. Jeigu apdraustasis pasirenka gauti motinystės (tėvystės) pašalpą, kol vaikui sueis dveji metai, šios pašalpos dydis nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis vieneri metai, yra 70 procentų, o kol vaikui sueis dveji metai, – 40 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio.

Pažymėtina, kad maksimalus kompensuojamasis uždarbis pašalpoms apskaičiuoti negali viršyti teisės į atitinkamą pašalpą atsiradimo mėnesį galiojusių Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų keturių dydžių sumos. Šiuo metu tai sudaro 4680 Lt.

Tačiau atostogų garantijos negalėtų pasiekti savo tikslo, jei jų metu nebūtų užtikrinamas tam tikras darbuotojų pajamų lygis. Atlikus mūsų šalies teisės aktų analizę reikia pripažinti, kad teisė į motinystės išmokas nėra tik deklaruojama, o yra nuosekliai įgyvendinama, nustačius

atitinkamą mechanizmą. Nagrinėjant motinystės (tėvystės) išmokų dydžio nustatymą, pažymėtina, kad numatytas išmokų dydis, taip pat kaip ir privalomų motinystės atostogų dydis, viršija Motinystės apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalyje numatytą standartą, kuris numato, kad skaičiuojant išmokų dydis atsižvelgiant į buvusį uždarbį, tokių išmokų dydis negali būti mažesnis kaip du trečdaliai buvusio moters uždarbio arba to uždarbio, į kurią atsižvelgiama apskaičiuojant išmokos dydį¹¹⁹. Tačiau nustatant išmokų dydį reikia nustatyti tokią sistemą, kad šių išmokų mokėjimas nebūtų papildoma finansinė našta darbdaviui.

Palyginimui galima paminėti, kad Užsienio šalyse motinystės atostogų (vaiko gimdymui ir priežiūrai) klausimas sprendžiamas įvairiai. JAV nėra atskiros šeimos politikos, todėl čia skiriama mažai dėmesio šeimos paramai. JAV tėvystės atostogų įstatymas buvo įtvirtintas tik 1993 metais ir nustatė, kad firmos, kuriose yra 50 ir daugiau darbuotojų, gali suteikti 12 savaitių nemokamų nėštumo ir vaiko gimdymo atostogų. Tačiau net 64 procentų dirbančiųjų, kurios turi teisę į motinystės atostogas, nesinaudoja šia teise, motyvuodamos tuo, kad nenori prarasti uždarbio¹²⁰.

Švedijoje tėvai turi teisę į mokamas iki 450 dienų motinystės (tėvystės) atostogas, kurios gali būti dalijamos tarp abiejų tėvų. Vokietijoje tėvystės atostogos suteikiamos iki vaikai sueis 3 metai ir taip pat gali būti dalijamos tarp tėvo ir motinos. Švedijoje naujagimių tėčiams yra skiriamos 10 dienų atostogos, net jei motinos gauna motinystės išmokas. Vokietijoje motinystės (pašalpa yra mokama sveikatos draudimo ir sudaro 100 procentų buvusio dirbančiosios atlyginimo. Švedijoje motinystės atostogos apmokamos taip pat, kaip ir ligos atveju – 80 procentų.¹²¹

Apibendrinant šiame skyriuje atliktą analizę būtina pastebėti, kad tarptautinę socialinę apsaugą dirbantiems ir auginantiems vaikus tėvams nustatantiems dokumentams, skiriama nemažai dėmesio. Išsamiai pagrindines motinystės apsaugos priemones, tokias kaip: motinystės atostogos, motinystės pašalpa, draudimas motinoms dirbti kenksmingomis jų arba vaiko sveikatai sąlygomis, nustato Europos socialinė chartija (pataisyta), Direktyva 92/85/EEB ir Motinystės apsaugos konvencija. Nors pastarasis dokumentas yra priimtas Tarptautinės darbo organizacijos veiklos srityje ir yra taikomos dirbančioms motinoms, tačiau iš atliktos analizės matyti, kad būtent šios socialinės apsaugos priemonės ir yra pagrindinės, kadangi jomis siekiama garantuoti motinystės ir moters veiklos darbo rinkoje suderinimo, kas ir yra pagrindinis motinystės socialinės apsaugos tikslas. Nuosekliai nagrinėjant išvardintų socialinės apsaugos standartų įtaką Lietuvos socialinės

¹¹⁹ Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 183 „Dėl 1952 M. Motinystės apsaugos konvencijos (su pakeitimais) pakeitimo“//Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2162.

¹²⁰ Jančaitytė R. Šeimos politika socialinės gerovės valstybėse. Prieiga per internetą: <http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil144/Fil057_063.pdf>.

¹²¹ Jančaitytė R. Šeimos politika socialinės gerovės valstybėse. Prieiga per internetą: <http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil144/Fil057_063.pdf>.

apsaugos sistemai, reikia prieiti prie išvados, kad motinystės socialinės rizikos apsauga yra viena iš išsamiausiai reglamentuotų. Lietuvoje motinystės atostogos ir motinystės pašalpa, nacionaliniu lygmeniu yra įgyvendinamos palankesnėmis sąlygomis nei nustatyto tarptautiniai minimalūs standartai, išskyrus tam tikras išimtis dėl nėštumo ir gimdymo atostogų privalomumo. Be to, reikia pastebėti, kad įgyvendinant teisę į vaiko priežiūros atostogas ir motinystės pašalpą yra išplečiamas subjektų ratas ir jos yra taikomos ne tik motinoms, bet ir tėvams, todėl šias priemones reikėtų vadinti – motinystės (tėvystės) apsaugos priemonėmis. Kuo ilgiau vaikas praleis laiko su motina, tėvu, tuo ilgiau jaus saugumo jausmą, o pakankamas išmokų dydis padės jam tapti pilnaverčiu visuomenės nariu.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Sąvoka standartas socialinės apsaugos teisės ir politikos kontekste gali būti suprantama dvejopai, pirma, kaip kompetetingos institucijos nustatytos tam tikros priemonės, principai arba taisyklės, kurių atžvilgiu yra vertinami kiti atitinkamos srities objektai, antra, kaip harmonizavimo priemonė arba procesas, susidedantis iš taisyklių ir principų, kuriomis yra siekiama pagerinti esamas sąlygas. Tarptautiniai socialiniai standartai pagrinde yra nustatomi tarptautinėse dokumentuose: Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Europos socialinėje chartijoje, Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, Europos socialinės apsaugos kodekse, todėl jų įtaka Lietuvos socialinės apsaugos sistemai priklauso nuo to ar atitinkama sutartis yra ratifikuota.
2. Asmens sąvokos problema, nustatyta, kad Lietuvos teisės aktuose ši sąvoka nėra išskiriama, o didžioji dalis šiai asmenų grupei skirtų socialinės apsaugos priemonių iš tiesų yra skirtos pensinio amžiaus asmenims. Neigiamą poveikį Lietuvos socialinės apsaugos sistemai šioje srityje daro tai, kad Lietuva nėra ratifikavusi pataisytos Chartijos 23 straipsnio, kurio nuostatos skirtos šiai socialinės rizikos apsaugai. Be to, Lietuvoje nustatytam senatvės pensijos amžiui trūksta lankstumo, atsižvelgiant į užimtumo sritį, darbinių pagyvenusių žmonių sugebėjimus, demografines, ekonomines ir socialines aplinkybes.
3. Manytina, kad pensijinis stažas yra pakankamai didelis, todėl tikėtina, kad pragyvenimui skirtos lėšos turės būti gaunamos ne iš socialinio draudimo lėšų. Reikėtų svarstyti galimybę švelninti draudimo stažo reikalavimus ar net jų atsisakyti, lemiamą įtaką, apibrėžiant teisę į pensiją bei jos dydį, skiriant draudimo įmokų dydžiui. Kadangi didžiausia socialinio draudimo tarifo dalis tenka darbdaviui, o ne darbuotojui, tai iš tiesų pats darbuotojas labai mažai gali įtakoti įmokų mokėjimą, kuris dabartiniu metu tos svarbus „Sodrai“.
4. Lietuva yra ratifikavusi Vaikų teisių konvenciją skirtą vaiko statusui ir pagrindiniams jo socialinės apsaugos standartams nustatyti, šios konvencijos nuostatomis įgyvendinti Lietuvoje yra priimtas vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, kurio nuostatos atsispindi kituose teisės aktuose. Tačiau norint realiai užtikrinti vaiko socialinių teisių apsaugą, ši sistema turėtų būti kur kas labiau centralizuota, visapusiška, nustatyti konkretūs tikslai ir priemonės, kurios leistų efektyviausiai jų pasiekti. Teoriškai aukščiau minėti vaikų socialiniai apsaugos standartai sudėlioti teisės aktuose neblogai, tačiau Lietuvai, dar naujai valstybei, tenka mokytis iš įvairių skaudžių situacijų, kurios parodo tikrąsias sistemos bei jos įgyvendinimo problemas.
5. Konkretūs motinystės (tėvystės) rizikos socialinės apsaugos standartai, numatyti pataisytoje Chartijoje, Motinystės apsaugos konvencijoje ir Europos Tarybos direktyvoje 92/85/EEB. Todėl

Lietuvai įgyvendinant teisę į vaiko priežiūros atostogas ir motinystės pašalpą yra išplečiamas subjektų ratas ir jos yra taikomos ne tik motinoms, bet ir tėvams, todėl šias priemones reikėtų vadinti – motinystės (tėvystės) apsaugos priemonėmis. Lietuvoje įtvirtintas motinystės apsaugos lygis atitinka ir kai kuriais aspektais viršija Europos Sąjungos standartus, bet Lietuvoje dar lieka neišspręstas privalomų minimalių motinystės atostogų klausimas. Kuo ilgiau vaikas praleis laiko su motina, tėvu, tuo ilgiau jaus saugumo jausmą, o pakankamas išmokų dydis padės jam tapti pilnaverčiu visuomenės nariu.

SANTRAUKA

Šiame darbe nagrinėjama tarptautinių socialinės apsaugos standartų įtaką Lietuvos socialinės apsaugos sistemai. Darbas yra suskirstytas į dvi dalis.

Pirmoje darbo dalyje „Tarptautiniai socialinės apsaugos standartai ir jų vieta Lietuvos teisės apsaugos sistemoje“ yra apibrėžiama socialinių apsaugos standartų sąvoka ir atsižvelgiant į tai, kad tarptautiniai socialiniai standartai pagrįste nustatomi tarptautinėse sutartyse, nustatoma tarptautinių sutarčių vieta Lietuvos teisės aktų hierarchijoje. Toliau pasirinkus teritorinį (geografinį) tarptautinių teisės aktų, nustatančių nagrinėjamus standartus, skirstymo kriterijų yra nuosekliai nagrinėjami universaliu, Europos ir Europos Sąjungos lygmenimis įtvirtintos socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai. Skyriuje „Socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai nustatyti universaliuose žmogaus teises reglamentuojančiuose dokumentuose“ nagrinėjamos Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijos, Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto nuostatos, išskiriama Tarptautinės darbo organizacijos priimtų konvencijų reikšmė. Kitame skyriuje „Socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai nustatyti Europos žmogaus teisių apsaugos dokumentuose“ analizuojama Europos socialinė chartija (pataisyta) ir Europos socialinis kodeksas. Išskiriant ypatingą Europos Sąjungos teisės įtaką Lietuvos teisės sistemai šios dalies skyriuje „Socialinės teisės ir socialinės apsaugos standartai Europos Sąjungos teisėje“ nagrinėjamos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos ir Bendrijos darbuotojų socialinių teisių chartijos nuostatos.

Praktinėje analizei yra skirta likusi darbo dalis, kurioje analizuojama pirmoje darbo dalyje nagrinėtų nuostatų, skirtų tam tikru socialinių rizikų apsaugai, įtaka Lietuvos socialinės apsaugos sistemai. Skyriuje „Socialinės apsaugos priemonės senatvės atveju“ analizuojama pagyvenusių asmenų teisė į aprūpinimą pensija, socialines paslaugas ir kitokią socialinę paramą bei jų teisė į būstą ir medicininę priežiūrą. Skyriuje „Vaikų, kaip šeimos aplinkybių socialinės rizikos, apsaugos priemonės“ analizuojamos ne tik pirmojoje darbo dalyje nagrinėtų tarptautinių dokumentų nuostatos, bet ir Vaiko teisių konvencijos nuostatos, nustatančias paramą namų ūkio pajamos ir nepiniginių lengvatų teikimą vaikams. Paskutiniame šios dalies skyriuje „Motinystės (tėvystės) apsaugos socialinės apsaugos priemonės“ nagrinėjamas teisių į motinystės (tėvystės) atostogas, motinystės (tėvystės) pašalpą, reglamentavimas.

SUMMARY

The aim of this work is to examine international social security standards and their implementation in Lithuania social security system. The work is divided into two parts.

The first part “International social security standards” is defined. The place of international treaties in Lithuanian legal system is analyzed as international social security standards are basically established in these documents. Further based on the geographical criterion social right and social security standards established in the universal, European and European Union levels are analyzed. The chapter “Social rights and social standards established in the universal human rights documents” the provisions of Universal Declaration of Human Rights, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights are examined together with the conventions of the International Labour Organization. In the chapter “Social rights and social protection standards established in the European human rights documents” there are examined the provisions of European Social Charter (revised) and the European Social Code. Taking into consideration the impact of European Union law on the Lithuanian legal system in the chapter “Social rights and social standards established in the European Union law” the provisions of European Union Charter of Fundamental Rights and Charter of Fundamental Social Rights of the Workers are analyzed.

In the following part of the work social security standards established for the protection of such social risks as maternity, family circumstances and aging are consistently examined based on the analysis of the provisions on the Lithuanian social security is defined. In the chapter of the work analyzes the entitlement of elderly people to pension, social services and other social support also their right to housing and medical care. In the chapter based on the provisions of above mentioned international conventions and Convention of the Rights of the Child the system of support for the household incomes and non-cash benefits for children is analyzed. In the last part the issues of pregnancy, childbirth leave and parental guarantees are defined.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

Tarptautiniai teisės aktai:

1. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-1501.
2. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3290.
3. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija//Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.
4. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 183 „Dėl 1952 m. Motinystės apsaugos konvencijos (su pakeitimais) pakeitimo“//Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2162.
5. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 103 „Dėl motinystės apsaugos (pakeista 1952 m.)“. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?-1453071771>>.

Europos Sąjungos teisės aktai:

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.
2. Europos socialinė chartija//Valstybės žinios. 2001, Nr. 49-1704 .
3. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. Prieiga per internetą: <<http://eurlex.europa.eu/lt/treaties/dat/32007X1214/hm/C2007303LT.01000101.htm>>.
4. Europos Tarybos 1992 m. spalio 19 d. direktyva 92/85/EEB dėl priemonių, skirtų skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata, nustatymo (dešimtoji atskira direktyva, kaip numatyta Direktyvos 89/391/EEB 16 straipsnio 1 dalyje) (2004 m. *Specialusis leidimas lietuvių kalba*: skyrius 05 tomas 02 p. 110).

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
3. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas//Valstybės žinios. Nr. 2002, Nr.64-2569.
4. Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymas//Valstybės žinios. 1992, Nr. 14-378; 2002, Nr. 116-5188.
5. Lietuvos Respublikos valstybinių šalpos išmokų įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 96-1873; 2005, Nr. 71-2556.
6. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

7. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr. 71-2558.
8. Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas//Valstybės žinios. 1994, Nr. 89-1706; 2004, Nr. 88-3208.
9. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807.
10. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 55-1287; 2002, Nr. 123-5512.
11. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas//Valstybės žinios. 1999, Nr. 60-1948.
12. Lietuvos Respublikos transporto lengvatų įstatymas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 32-890.
13. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1996 metų Europos socialinės chartijos (pataisytos) ratifikavimo“//Valstybės žinios. 2001, Nr. 49-1699.
14. Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 56-2225.
15. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas//Valstybės žinios. 2003, Nr. 114-5116.
16. Lietuvos Respublikos piniginių socialinės paramos nepasiturintiems šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas//Valstybės žinios. 2003, Nr. 73-3352; 2006, Nr. 130-4889.
17. Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas//Valstybės žinios. 2006, Nr. 73-2762; 2009, Nr. 86-3638.
18. Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymas//Valstybės žinios, 2006, Nr. 73-2755; 2008, Nr. 63-2382.
19. Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinąjį įstatymą//Valstybės žinios. 2009, Nr. 152-6820.
20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“//Valstybės žinios. 1995, Nr. 86-1949.
21. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas Nr. I-1136 „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų“//Valstybės žinios. 1991, Nr. 9-244.
22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas „Dėl prokurorų ir karių valstybinių pensijų“//Valstybės žinios. 2002, Nr. 43-1636;
23. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas//Valstybės žinios. 2006, Nr. 17-589.
24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. birželio 5 d. nutarimas Nr. 538 „Dėl valstybės remiamų pajamų dydžio patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2008, Nr. 67-2531.

25. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. rugpjūčio 27 d. nutarimas Nr. 836 „Dėl Vaikų sveikatos stiprinimo 2008–2012 metų programos patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2008, Nr. 104-3979.
26. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 1366 „Dėl bazinės socialinės išmokos dydžio patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2008, Nr. 150-6099.
27. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2008 m. rugpjūčio 25 d. įsakymas Nr. V-816 „Dėl Pusryčių, pietų ir pavakarių patiekalų gamybai reikalingų produktų rinkinių sąrašo pagal mokinių amžiaus grupes patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2008, Nr. 100-386.

Teismų praktika:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl valstybinių socialinio draudimo pensijų“//Valstybės žinios, 2002, Nr. 113-5057; Lietuvos Respublikos 25. Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl pareigūnų ir karių valstybinių pensijų“//Valstybės žinios, 2003, Nr. 68-3094;
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl valstybės tarnybos“//Valstybės žinios, 2004, Nr. 181-6708, 2004, Nr. 18;
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas „Dėl teisėjų valstybinių pensijų“//Oficialus paskelbimas lapkričio 16 d.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. Nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai//Valstybės žinios. 2002, Nr. 113-5057.

Specialioji literatūra

Vadovėliai, įvairios knygos:

1. Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis. Lietuvos teisės universitetas. 2002.
2. Nekrošius I., *et al.* (doc. Dr. Davulis T.). Darbo teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2008.
3. Rowe D. Pilietis ir įstatymas: teisinio švietimo įnašas į pilietinį ugdymą//Švietimo naujovės. 1994, Nr. 2.
4. Pieters D. Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. Vilnius: Eugrimas. 1998.

5. Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas. 2000.
6. Europos socialinė chartija: vadovas. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, Europos Tarybos informacijos biuras. 2002.
7. Davulis T. Darbo teisė: Europos Sąjunga ir Lietuva. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2004.
8. Levickis P.V. Lietuva ir Europos socialinė chartija. Prieiga per internetą: <<http://www.etib.lt>>.
- Lapinskas K. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje//Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007.
9. Mačiulskaja E. E., Dobromyslov K. V. Prava socialnogo obespečenija. 2006.
10. Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija//Europos Sąjungos oficialusis leidinys. 2008, Nr. C 115/15.
11. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. UNICEF fondui parengė Rachel Hodgkin ir Peter Newell. Vilnius: Efrata.

Žodynai:

1. Terminų žodynas. Prieiga per internetą: <<http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/T/tarptautinis>>.

Moksliniai straipsniai:

1. Social Protection in the European Social Charter//Human Rights. Social Charter monographs. No.7., Council of Europe Publishing, 2000 (2nd edition).
2. Petrylaitė D., Davulis T., Petrylaitė V. Kolektyvinė monografija (doc. Dr. D. Petrylaitė) "Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos darbo teisėje, Vilnius. 2008.
3. Petrylaitė V. Garantijos dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. Justitia. 2009, Nr. 1. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0103803.doc>>.
4. Jonynienė V.Ž. Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijos. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/15/129-142.pdf>.
5. Jančaitytė R. Šeimos politika socialinės gerovės valstybėse. Prieiga per internetą: <http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil44/Fil057_063.pdf>.

Tarptautinių socialinių apsaugos standartų rekomendacijos ir kiti elektroniniai dokumentai:

1. The Vienna International Plan of Action on Aging was adopted by the World Assembly on Aging held in Vienna, Austria from 26 July to 6 August 1982. Prieiga per internetą: <http://www.monitoringris.org/documents/norm_glob/vipaa.pdf>.

2. Setting social security standards in a global society. An analysis of present state and practice and of future options for global social security standard setting in the International Labour Organization. Consultation Paper//International Labour Office, Social Security Department – Geneva: ILO, 2008, viii, 75 p. Prieiga per internetą:
<<http://www.ilo.org/public/english/protection/secsoc/downloads/policy/policy2e.pdf>>.
3. EAPN. Setting minimum social standrads at EU level: Main Issues. Prieiga per internetą:
<http://www.eapn.ie/pdfs/155_paper%20I%20%20Issues%20for%20Social%20Standards%20and%20social%20rights.fin.pdf>.
4. International labour organization. Prieiga per internetą:
<http://www.ilo.org/global/About_the_ILO/lang--en/index.htm>.
5. Council of Europe. European Code of Social Security: Short Guide. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2003, P.5. Prieiga per internetą:
<http://www.coe.int/t/dg3/sscssr/SummerSchool/2ndSumSchool_content%20description_en.asp>.
6. The economic, social and cultural rights of older persons: 08/12/95. CESCR General comment 6 (General Comments).Thirteen sesion. 1995. Prieiga per internetą:
<<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm>>.
7. United Nations Principles For Older Persons. Prieiga per internetą:
<http://www.un.org/ageing/un_principles.html>.
8. European Committe of Social Rights. Prieiga per internetą:
<http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/ecs/ecsdefault_EN.asp>.
9. The economic, social and cultural rights of older persons: 08/12/95. CESCR General comment 6 (General Comments).Thirteen sesion, 1995. Prieiga per internetą:
<<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm>>.
10. The economic, social and cultural rights of older persons: 08/12/95. CESCR General comment 6 (General Comments).Thirteen sesion, 1995. Prieiga per internetą:
<<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm>>.
11. Pažeidžiamiausių socialinių grupių teisių padėtis.
Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0103803.doc>>.
12. Pagyvenę žmonės 2008 metais. Prieiga per internetą:
<<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=6847>>.
13. Komisijos komunikatas Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui - Ypatingas dėmesys vaikų klausimui ES vykdant išorės veiksmus. Prieiga per internetą: <[69](http://eur-

</div>
<div data-bbox=)

lex.europa.eu/Result.do?code=52008DC0055&Submit=Ie%C5%A1koti&RechType=RECH_celex
&_submit=Ie%C5%A1koti>.

14. Sveikatos apsaugos ministarija Lietuvos narystei Pasaulio sveikatos organizacijoje – 15 metų.

Prieiga per internetą:

<http://www.sam.lt/go.php/lit/Lietuvos_narystei_Pasaulio_sveikatos_org/588/1>.

15. Constitution of the World Health Organization. Prieiga per internetą:

<http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf>.

16. World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/wsc-dec.htm#next>>.

17. ES socialinės apsaugos ir socialinės įtraukties procesas. Politinių priemonių vaikų skurdo problemoms spręsti teminis tyrimas. Prieiga per internetą:

<ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2042&langId=lt >.

18. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Europos Tarybos dokumentai. Prieiga per internetą:

<<http://www.socmin.lt/index.php?1800069417?>>.

19. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Tarptautinės sutartys. Prieiga per internetą:

<<http://www.socmin.lt/index.php?1061780913>>.

20. Mano teisės. Prieiga per internetą: <<http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=468>>.